

TANZİMAT DÖNEMİ YAZARLARI VE ÇAMLICA

Murat KOÇ*

Köklü ve zengin bir tarihe, geniş bir mazi birikimine sahip olan İstanbul, altı asır boyunca değişik yönleriyle edebiyatımıza konu olmuş¹, hatta zaman zaman tek başına edebiyatımızı doldurmuştur. Tabii güzellikleri ve tarihî macerası edebiyatçılarımız tarafından dile getirilirken, dünya üzerindeki yegâneliği de vurgulanmıştır. Tarihî yarımada, Boğaziçi, Çamlıca ve Adalar edebî eserlere mekân teşkil etmiş, hatta sadece mekân olmaktan öteye geçerek, bir zevk ve tahassüs iklimi haline gelmiştir. Vatan manzaralarında Türk milletinin yaşadığı tarihi safha safha gören Yahya Kemal Beyatlı, Yeni Türk Edebiyatı'na üç tepeyi âdeta nirengi noktası yapar:

“Türk edebiyatı yeni ünvanını takındığı elli seneden beri iki tepeden âleme baktı, bu tepelerin biri Çamlıca Tepesi, öteki de Tepebaşı'dır.(...)Şimdi anlıyoruz ki meğerse bir âlemin sonunda doğmuşuz. Onunçündür ki Yakup Kadri gibi edebiyatın bütün hazlarını aldıktan sonra bezen bir ruh, yeni kelâm'ın nâzil olacağı tepeye bakıyor ve son günlerde millî timsal'in gösterdiği tepe için dedi ki işte o, bu tepedir: Metris Tepe.”²

Burada hem bir toprağın üzerinde yaşayanlarla karışarak bir vatan manzarası halini aldığını, hem de bir şehrin edebiyatla nasıl buluştuğunu görüyoruz. Kastedilen üç tepe ve edebiyat dönemlerimiz şunlardır: Tanzimat Çamlıca'dan (hem bir fikir, hem de bir edebiyat merkezi olarak), Servet-i Fünûn Tepebaşı'ndan (Burada Tepebaşı'ndan Beyoğlu ve bu mekânın memleketimize getirdiği zihniyet kastedilmektedir.), Millî Edebiyat Metris Tepe'den.

Tanzimat dönemi yazarlarında, Çamlıca'nın önemli bir yer işgal ettiğini görüyoruz. Bu yazarlarımız için Çamlıca, bir fikir ve edebiyat merkezi, güzel bir tenez-züh mekânı, edebî eserleri renklendiren ve bir kısmının hatıralarını dolduran bir mekân olmuştur. Çamlıca, 19.yüzyılın ikinci yarısında bir fikir merkezi haline gelmiş, edebiyatçılar ve bazı devlet adamlarının buluştuğu bir mekân olmuştur. Namık Kemal, Ayetullah, Ziya, Reşad ve Nuri Beyler Paris'te Yeni Osmanlılar'ın

* Dr. M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

1 İstanbul'un Yeni Türk Edebiyatı'ndaki akisleri konusunda şu kaynaklara bakılabilir:
-Nesrin Tağzâde, *Abdülhak Şinasi Hisar'da Geçmiş Zaman ve İstanbul*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara 1982.

-Ali Şükrü Çoruk, *Cumhuriyet Devri Türk Romanında Beyoğlu*, Kitabevi Yay., İst.1995, 413 s.
-Murat Koç, *Yeni Türk Edebiyatı'nda Boğaziçi ve Boğaziçi Medeniyeti*, Doktora Tezi, M.Ü.Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1998, 451 s.

2 Yahya Kemal Beyatlı, "Üç Tepe", *Eğil Dağlar*, M.E.B.Yay., İstanbul 1988, s. 317-322

faaliyetlerini finanse eden Mustafa Fazıl Paşa'nın ve Suphi ve Sami Paşalar'ın köşklerinde buluşmuşlardır.

Tanzimat dönemi yazarlarında önemli bir yer tutan Çamlıca'nın İstanbul içindeki konumu ve kısa tarihçesi şöyledir:

“Üsküdar'ın doğusunda sayfiye ve mesire olarak tanınagelmiş iki tepenin adıdır; hemen yanyana olan bu tepelerin deniz yüzünden 268 metre yükseklikte bulunanı “Büyük Çamlıca”, 227 metre olanı da “Küçük Çamlıca”dır; iki tepe arasındaki meskûn semt, mahalle de “Kısıklı” adını taşır.”³

Çamlıca'nın İstanbul'un sosyal hayatında yerini alması, XIX.asır başlarındadır. Çamlıca'ya Osmanlı hanedan üyelerinin ilgi göstermeye başlaması ise, Sultan II.Mahmut zamanında olur. Bu konuda Ahmet Hamdi Tanpınar'ın fikri şudur:

“Fihhakika Tanzimat'tan sonra İstanbul semtini canlandıran modalardan biri de şehirlinin İtalyanca'dan alarak piyasa dediği bu akşam gezintileriydi. Bu gezintiler evvelâ Beyoğlu'nda, bilhassa III.Selim ve II.Mahmut devirlerinde başlar.(...)

Namık Kemal'in İntibah'ında, Ekrem Bey'in Araba Sevdası'nda bahsettikleri Çamlıca gezintileri gibi bazı Boğaziçi mesirelerindeki gezintiler de bu devirde başlamıştı.”⁴

Sultan II.Mahmut bir Şarkı'sında Çamlıca'ya olan sevgisini dile getirir. Bu Şarkı'dan anlıyoruz ki Çamlıca, Sultan Mahmud'u şiirine konu olacak derecede etkilemiştir:

Pek hâhişi var gönlümün ey serv-i bülendim
Yarın gidelim Çamlıca'ya cânım efendim
Reddetme sakın bu sözümü şâh levendim
Yarın gidelim Çamlıca'ya cânım efendim

Rahat mı olur anda iken cümle ahibbâ
İster ki gönül zevk idelim biz bize tenhâ
Bir gün de Fener-bağçesine gitmeli ammâ
Yarın gidelim Çamlıca'ya cânım efendim⁵

Bunun öncesinde Çamlıca, bazı hükümdarların av ve tenezzühe çıktıkları, birkaç bağ köşkünün haricinde yapı bulunmayan bir semttir. Yeniçeriliğin kaldırılması, İstanbul sosyal hayatında bir güvenlik ortamının oluşmasını ve halkın sayfiyeye olan merakını arttırmıştır. Çelik Gülersoy, Çamlıca'nın bu devirde İstanbul hayatına girmesini şu sebeplere bağlar:

“19. yüzyılın başında bile bu çevrede sadece birkaç bağevi vardı. Padişahlar da bu yörelere ancak av için çıkar veya atla gezintiler yaparlardı.

³ Reşat Ekrem Koçu. "Çamlıca", *İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 7, s. 3709.

⁴ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, Dergâh Yay., İst.1987, s. 70.

⁵ Hasan Akay, *Fatih'ten Günümüze Şairlerin Gözüyle İstanbul*, İşaret Yay., İstanbul 1997, s. 785.

Büyük ve Küçük Çamlıca'nın İstanbul'un sosyal hayatına girmesi II.Mahmud'un eseridir. Onun kişisel ilgisi kadar, dönemin artık gelişen ve bir kıvama varan şartları da Çamlıca tepelerinin İstanbul hayatına girmesinde önemli rol oynamıştır. Bu şartlar, yeniceğiriliğin kaldırılıp çevreye bir güvenlik ortamı sağlanması ve ilk plânda kadınlar için olmak üzere, öküz ve at koşulu araba kullanımının artmasıdır.”⁶

Tanzimat döneminde, şehir hayatında moda haline gelen ve Recaizâde Mahmut Ekrem'in *Araba Sevdası* romanında önemli yer tutan araba, sadece bir ulaşım aracı olmaktan öteye giderek, sosyal hayattaki bazı değişimlerin sembolü olmuştur:

“(…)Çamlıca'yı İstanbul halkına yaklaştıran maddî bir unsur, belki ulaşım araçlarının, XIX.yüzyıl başında biraz daha gelişmesi ve o zamanki imkânlarla uzak bir yer sayılan bu tepeye gidişlerin kolaylaşması olmuştur. Çünkü özellikle kadınların bindiği bir araç olan “araba”, en çok bu dönemde yayılmış, serbestleşmiş, Batı'ya açılmanın getirdiği örneklerle zenginleşmişti...

Atla, öküzle, mandayla çekilen bu süslü kutuların, İstanbul halkına kolaylaştırdığı ve yaklaştırdığı ilk ve önemli yer, Çamlıca olmuştur denilebilir. Halkın ve özellikle hanımların ayağının bu yeni mekâna alışmasından sonra, bu cennet köşesi toplumun vicdanına da bütün saltanatıyla yerleşmiş, bu yükseklığe çıkan herkesi, oradan seyrettirdiği cennet manzaraları ile hayran kıldığı gibi, bunun tabii bir sonucu olarak güzel söz söylemesini, tatlı laf etmesini bilenlerin de dillerini çözmüş ve hayallerini açmıştı. Ama tepeden görülen manzaraların resimlerini yapmak, bu konudaki geleneklerin etkisiyle, ancak yabancılara düşen bir talih olmuştur.”⁷

Abdülâziz zamanında Çamlıca'ya geniş bir yolun açılması, gidiş gelişi kolaylaştırmıştır. Abdülâziz de sık sık Çamlıca'ya gider ve Alemdağı kasrına geçerek avlanırdı. Bahçe-i Umumi, Millet Bahçesi ve Çamlıca Bahçesi gibi adlarla anılan bir bahçenin açılması, Çamlıca'ya olan rağbeti daha da arttırmıştır. Bu bahçe hakkında şu bilgilere sahibiz:

“Üsküdar ilçesinde, Altunizâde'ye 300 m, Kısıklı'ya 500 m uzaklıktadır.Kuzeyden ve güneyden Ümraniye-Üsküdar yol güzergâhı ile sınırlanmıştır. Yaklaşık 19.500 metrekaRELİK bir alana sahip olan Millet Bahçesi, Üsküdar semti ve çevresinin en büyük bahçelerinden biridir; halk arasında “Millet Parkı” olarak da isimlendirilmektedir.

1867-1870 arasında, Kısıklı yolu üzerinde Bağlarbaşı civarındaki yeşil alan bir belediye bahçesi olarak kurulmuş, İstanbul'un halka açık ilk bahçelerinden biri olmuştur. Çamlıca Bahçesi diye de anılan bahçe zamanla bozulmuş, 1933-1935 arasında ele alınıp düzenlenerek halka yeniden açılmıştır.”⁸

Yahya Kemal Beyatlı, Çamlıca'nın Tanzimat Dönemi yazarlarının hayat ve eserlerinde bıraktığı izleri şöyle tespit eder. (Bu tespitten Çamlıca'nın onların üslûplarına kadar tesir ettiğini öğreniyoruz.):

⁶ Çelik Gülersoy, "Çamlıca Tepeleri", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 2, Kültür Bak.-Türk Tarih Vakfı Yay., İstanbul 1994, s. 466.

⁷ Çelik Gülersoy, *Çamlıca'dan Bakışlar*, T.T.O.K.Yay., İstanbul 1982, s. 6.

⁸ Faik Yaltırık, "Millet Bahçesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bak.-Türk Tarih Vakfı Yay., Cilt 5, İst.1994, s. 462.

“Çamlıca, Namık Kemal ve genç arkadaşları Hâmid, Ekrem, Sezaî ve ötekilerinin elli sene evvel âleme baktıkları tepedir. Namık Kemal, yeni edebiyatın ilk çocuklarına, orada, eski vezir konaklarında tesadüf etti. Bu çocuklar, İstanbul kibar efendilerinin çerkes cariyelerinden doğmuş, dadılar ve lâlalar elinde büyümüş, devlet rüyasını daha beşikte iken görmüş, biraz şehzâde ruhluydular. Kemal, bu hanedan çocuklarını bir nefesiyle nasıl ayaklandırmış: Bu çocukların doğuşlarıyla eserleri arasında ne kadar fark var! Milletin önüne o zaman yeni fikirlerle bu hanedan çocukları düştüler. Eserlerinde Çamlıca havası eser, Çamlıca bahçelerinde bülbül yavrusu dinledikleri sezilir, şîveleri o semtin vezir konakları gibi ağır, harâb ve şairânedir. Yeni nesil, alafranga edebiyâtın kırık dökük manzumelerinden, sarışın mensûrelerinden, tek gözlüklü tenkidlerinden beri artık onları okumadıysa zevk, lisan ve hayâl sâhasında bir düziye tecellî eden inkilâptandır, yoksa bugünlere kadar vekayi’i onlar sevkettiler.

Üslûpları eski konaklar, yalılar ve köşkler gibi yıkılmış; eski esvaplar gibi gülmüş olmuştur; eski edeb, eski erkân, eski terbiye gibi itibardan düşmüş bu adamların fikirleri o zamandan bugüne kadar bütün siyasî hadiselerle hâkim olmadılar mı?”⁹

Tanzimat dönemi yazarlarının eserlerinde Çamlıca, çeşitli cepheleriyle yer almıştır. Roman, şiir ve hikâyelerin yanısıra Çamlıca, özellikle Abdülhak Hâmid Tarhan'ın hatıralarında önemli bir yere sahiptir. Namık Kemal'in *İntibah* ve Recaiâde Mahmut Ekrem'in *Araba Sevdası* romanlarında Çamlıca, romandaki olayların gelişim seyriinde hâkim bir mekândır. Abdülhak Hâmid'in Çamlıca'yla ilgili hatıralarının önemli bir bölümü annesine dairdir. Kafkasya'dan küçük yaşta kaçırılarak İstanbul'a getirilen Müntheha Hanım, Çamlıca'da bir köşke satılır. Evliliği ve ölümü de bu köşte olur. Bu bakımdan Çamlıca Hâmid için “diyarı maderi”dir. *Garam* adlı eserinde de mekân Çamlıca'dır. Prof.Dr.Mehmet Kaplan, eserdeki gencin Hâmid'in kendisi olduğuna işaret eder.Uzun bir ömür süren ve Mütareke yıllarını da yaşayan Hâmid, bazı şiirlerinde mazi-hâlihazır tezadına dayanarak o günlerin panoramasını çizer. Bu şiirlerde de önemli biyografik bilgiler bulmak mümkündür. Mektuplarında da, Çamlıca'ya dair hatıralar vardır. Samipaşazâde Sezaî'ye yazdığı bir mektubunda, Çamlıca'da dinlenen bir bülbülün hissettirdiklerini anlattığı satırlar hem lirik bir yoğunluğa sahiptir, hem de yüklü bir mazi hasretiyle doludur. Bu mektuptan, Hâmid'in şiirinde Çamlıca tabiatının önemli bir yere sahip olduğunu anlıyoruz. Samipaşazâde Sezaî'nin babası Sami Paşa, Çamlıca'daki evini bir ilim ve irfan yuvası haline getirmiştir. Sezaî çocukluğunu ve gençliğini böyle bir atmosfer içinde geçirir. Bazı hikâyelerinde onun Çamlıca'yı mekân olarak seçtiğini görüyoruz. Bir mektubundan, ilk “giry-e teessürünü” yine Çamlıca'da yaşadığını öğreniyoruz.

Yukarıda ismini zikrettiğimiz yazarların eserlerinde, ortak temalar üzerinde durulmadığı için, ele geçen malzeme, tematik bir araştırmaya izin vermedi. Bu sebeple yazarlar kronolojik olarak ele alındı.

Çamlıca'nın Tanzimat 1. ve 2. nesil yazarlarındaki değişik akisleri şöyledir:

⁹ *Eğil Dağlar*, s. 317.

NAMIK KEMAL

Namik Kemal'in *İntibah*¹⁰ romanında Çamlıca, Prof.Dr.Mehmet Kaplan'ın belirttiği gibi, romanın genç ve tecrübesiz kahramanı Ali Bey'in:"(...)Yeni bir hayat tecrübesiyle"¹¹ karşılaştığı bir mekân durumundadır. Bu yeni hayat tecrübesi Ali Bey'in karakter ve mizacında önemli değişikliklere sebep olur ve romandaki olayların gelişim seyrini belirler. Romanda dramatik gerilim üç kez en yüksek noktaya çıkar. Bunlardan ikisi Çamlıca'da meydana gelir. Birinde Ali Bey Mehpeyker'in zannettiği gibi namuslu bir kadın değil, İstanbul'un eğlence hayatında ün salmış bir fahişe olduğunu öğrenir. İkincisinde ise Dilâşub'a atılan iftiraları yine Çamlıca'da dinler ve bunların etkisiyle sinir krizleri geçirir. Fakat her iki noktada da şuurlu davranamaz. İlkinde Mehpeyker'le ilişkisini kesmesi gerekirken, ona daha çok bağlanır. İkincisinde ise, iftiraların gerçek olup olmadığını araştırmadan Dilâşub'u mahkûm eder. Yazar bir yandan, gerçek hayatla yüzyüze gelmeyen gençlerin karşılaşacakları tehlikeleri gözönüne serer. Diğer yandan da tenkit oklarını seyir yerlerine çevirir. Namuslu bir hanımın seyir yerlerinde aşk ve alâka oyunlarına girmeyeceğini, burada yapılan işaretlerden haberdar olamayacağını belirtir. Fakat bunlar romanda, esas vak'anın ve birinci amacın geri plânında kalmıştır.

Namik Kemal, *İntibah* romanına bir bahar tasviriyle başlar. Bu tasviri Çamlıca hakkında yapılan tasvir izler. Her iki tasvir edebiyatımız açısından yenidir ve bundan sonra dış tabiata farklı bir gözle bakılacağına ilk işarettir. Fakat Namik Kemal, her iki tasvirde de, çok tenkit ettiği Divan şiiri üslûbundan kurtulamamıştır. Bahar tasvirinde gül, bülbül ve lâle gibi Divan şiirinin dünyasına ait olan şeyleri hatırlaması, henüz bu daireden çıkmadığını gösterir. Ayrıca bu tasvir bir amaç olmaktan çok, bir araçtır. Namik Kemal, bu amacını bizzat kendisi dile getirir. Bu tasvir, "Çamlıca'nın tarifine evsâf-ı bahardan bir girizgâh bulmak"(35) için yapılır. Bilindiği gibi Divan şiirinde tabiat bir amaç olmaktan çok, araçtır. Divan şiiri, tabiat yoluyla hayalini ve şiirini süsleyecek mazmunlar bulur. Tabiatın insanla buluşması ve modern edebiyattaki tabiat-insan ilişkileri çok sonra denenen yeni edebî türlerde görülecektir. Burada dikkati çeken ilk nokta, denenen yeni türlerle tabiatın buluşmasında, Çamlıca'nın bir merkez olmasıdır.

Namik Kemal bahar tasvirinden sonra Çamlıca'nın tasvirine geçer. Çamlıca köşkünün güzellikte "nevbahâra" eş bulur. Çamlıca, İstanbul içinde işgal ettiği "müstesna" mevkii dolayısıyla, bütün güzelliklere hâkim bir durumdadır. Boğaziçi'nin bütün güzellikleri, Beyoğlu, Galata, Bâbıâli ve Beyazıt'ı Çamlıca'dan panoramik olarak görmek mümkündür:

"İstanbul'u görenlere malûmdur ki Çamlıca köşkü safâ-bahşlıkta, ruh-perverlikte nevbahârdan aşağı kalır bedâyi-i rûzgârdan değildir. Binası bir tarafa dursun. Yalnız bulun-

¹⁰ Namik Kemal, *İntibah*, Haz:M. Nihat Özön, Remzi Kitabevi, İst.1971, 234 s. (Alıntılar bu baskıdandır.)

¹¹ Prof.Dr.Mehmet Kaplan, "İntibah", *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 2*, Dergâh Yay., İstanbul 1987, s. 127.

duğu mevki İstanbul'un en müstesna bir noktasıdır; İstanbul âlemin en müstesna bir noktası olduğu gibi.

İstanbul bir mâlike-i deryâ-yı letâfettir ki yalnız hazin hazin sahillerine yüz sürerek pişgâhından akıp giden deryânın safası mevki'inin bütün cihan içinde akranızlığını ispata kifâyet eder.

İstanbul denilen mecmua-i bedâyi'in hâvi olduğu her türlü nevâdiri bir bakışta gösterecek bir nokta ise Çamlıca'dır:Boğaziçi'nde bir büyük orman veya bir küçük körfez yoktur ki Çamlıca'nın pâmâl-i nazâreti olmasın. Pâyitahtımızın Beyoğlu gibi, Galata gibi, Bâbîâli gibi, Sultan Bayazıt gibi hangi mamur ciheti görülür ki Çamlıca'nın nazar-ı temâşâsından kendisini saklayabilsin. İstanbul'da tesisat-ı atika ve ebniye-i meşhûreden hiçbiri var mıdır ki Çamlıca'dan tasvirini almak mümkün olamasın?"(36)

Buraya kadar daha çok Çamlıca'nın İstanbul içindeki konumundan bahseden yazar, bundan sonra tabîî güzelliğini çeşitli benzetmelerle anlatır:

"Çamlıca o nazargâh-ı ibrettir ki bahar içinde insan çeşmesinin yanına çıkar da başını kaldırır etrafına bakınır ise gözünün önünde tabîî, sınaî, fennî nice yüz bin türlü bedâyi'den mürekkep bir başka âlem görür. Bayağı hadaka-i basar o âlem-i bedâyi'in bir mahâret-i fevkalâde ile nokta-i vahideye sığıştırılmış haritasına döner. Bir de gözünü aşağıya meylettirmek isteyince nur-ı nazarı -cihanın her türlü ezhârını câmi bir şükûfezâra düşmüş zembûr gibi- dakikada bir çiçeğe işleyerek, saniyede bir meyve ile oyalanarak aheste aheste sahil-i deryaya gidinceye kadar tâb ü tûvândan kesilir.

Çamlıca Firdevs-i a'lâ'nın yere inmiş bir kıtası denilse şâyestedir. Feyyaz-ı kudret âlemde âb-ı hayat icadını irade etmiş olsaydı o hâssiyeti Çamlıca suyuna verirdi.

Bundan takriben sekiz sene evvel orada bir tulû' seyretmiş idim, semadan zemine nur yerine ruh yağıyor kıyas ettim."(37)

Bu tasvirde tabiat, bir noktada insanla buluşur. Namık Kemal, burada seyrettiği bir "tulû'"dan bahseder. Fakat buna küçük bir işaretle yetinir. Asıl beklediğimiz bu "tulû'un" kendisi üzerindeki etkisine yer vermez.

Bu tasvirden hemen sonra, bir seyir yeri olarak Çamlıca'nın değerlendirildiğini görüyoruz. Dikkati çeken nokta -o devirde moda olan- seyir yerlerine gitmek için yapılan hazırlıkların ve buradaki aşk oyunlarının yazar tarafından bir tenkite tâbi tutulmasıdır. Yazar, seyir yerlerinde araba arkasında dolaşmayı, "fisk ve hırmanı cem'etmeye" benzetiyor:

"Seyir yerleri zevkim değildir. Tatil günleri her türlü beşâretten berf bir kuru ünvan için -boyanmış cellât kemendi denilmeye lâyık- bir sıkı boyunbağı takarak -ve süslü tomruk vasfına şâyân- bir çift dar potin giyerek sabahtan akşama kadar araba arkasında devr ile fisk ve hırmanı cem'etmek ve akşamdan sabaha kadar hunnak ezizeti ve nasır cefasıyla yataкта inlemek gibi şeylerde bir safa göremem. Hele cuma veya pazar günleri Unkapanı'ndan bir piyade tutup da yolda seksen kayığa çatarak, doksan girdâb-ı mehâlikten geçerek o nâzenin Kâğıthane deresine dühûl ile tozdan dumandan yapma bir insan resmi veya teşbihin daha doğrusu istenilir ise "Hazer hazer ki ecel nâreside medfûnem" mısrasına mâsadak olmayı iltizâm etmişçesine mezarını omuzuna almış bir cadı şekline girmek, sonra da bu halin adını eğlence komak hiç aklımın erdiği şeylerden değildir."(38)

İnsanoğlunun ilk mekânı olan tabiatın vazgeçmesi mümkün olmadığından, yazar yine de seyir yerlerine gittiğini belirtir. Bu konuda tercihi Boğaziçi ve Çamlıca'dan yanadır.

Ahmet Hamdi Tanpınar, romanın başındaki bu Çamlıca ve bahar tasvirini eski tarzda bulur:

“Bu yeni romana, tasvir, tahlil hepsi, yüzleri arkaya, eski hikâyeye çevrilmiş olarak, ona baka baka yürüyerek girerler. Diyebiliriz ki “Son Pişmanlık”ı eski hikâyenin bütün unsurlarından istifade ederek yazmak istiyordu...”

Nitekim başındaki bahar ve Çamlıca tasviri âdetâ büyük mesnevilerin başındaki kasidelerin “nesib”ine benzer, hatta bizzat muharrir burada “girizgâh” kelimesini bile kullanır. Hiçbir derin ve şahsî imajın bulunmadığı bu tasvir sadece eski şiir tabiatının bir vulgarisation'unu andırır. Hiç olmazsa üslûp eskinin bütün unsurlarını kullanmağa çalışır. Daha bahar tasvirinde gül deyince bülbülü hatırlamasından şikâyet eden Namık Kemal, eski hayallerle az çok yeni bir ifade arar, daha iyisi, teferruat üzerinde duruşuyla onları yenileştirmek istediği ifadeye çevirir.”¹²

Romanın genç ve tecrübesiz kahramanı Ali Bey “ağniya evlâdından yirmi bir, yirmi iki yaşında bir delikanlı”dır.(40) Ailenin tek evlâdı olan Ali Bey'in tahsiline babası çok önem vermiştir. Ali Bey bir kaç lisan bildiği gibi, farklı meziyetlere de sahip olan bir gençtir. Babasını üzen tek konu, Ali Bey'in asabî olması ve bazı şeylere esir olup, onları hayatının merkezi haline getirmesidir. Merak sardığı şeyle sürekli meşgul olur, bir şeyi arzu ettiği zaman onu mutlaka ele geçirir, ele geçiremediği zaman da hastalanır. Babası, oğlunun bu yönünü “tahsil ve terbiye” ile ortadan kaldırmaya çalışır. Fakat babasının ölümü, Ali Bey'in “hayatın lezzetini”(43) kaybetmesine sebep olur. Bu duruma üzülen annesi, Ali Bey'in biraz eğlenebilmesi ve üzüntüsünü yenebilmesi için, onu evlerine yakın bulunan Çamlıca Bahçesi'ne gitmeye teşvik eder. Çamlıca bundan sonra, romandaki olayların gelişim seyrini elinde tutan bir merkez olacaktır. İlk gün Çamlıca'yı bir yabancı gibi seyreden Ali Bey için -mizacındaki “meftuniyet” dolayısıyla- Çamlıca zaman içinde vazgeçilmez bir mekân olur:

“Çocuğu düştüğü hüzn-i sevdavîden almak için bin türlü vesail düşündüğü sırada hanelerine yakın olan Çamlıca'yı da hatırandan çıkarmadı. Nihayet bir çarşamba günü -ki mayıs evâiline müsadif idi- felek zümrütten dökülmüş bir âyineye benzedi; üzerini muslî telden örtü çekilmiş gibi gayet beyaz bir bulut setreylemiş idi. Bir halde ki güneşin ziyası nazik mizaçlı bir nazeninin barika-i cemali gibi dokunduğu yerleri tenvir eder, fakat yakmazdı. Ağaçların -sayesinden sahralar istiğna hâsıl ettiğiçün- yukardan aşağı nazar-ı hakaretle bakar gibi gerdenkeşanî duruşları abes görünür idi. Rüzgâr memedeki çocuğunun uykusuna nigehbânlık eden validenin nefesinden hafif eserdî. Hanım hava ve sahranın bu letâfetini görünce Ali Bey'i ricalar, niyazlar, ibramlarla Çamlıca'ya doğru çıkmaya ikna eyledi.

Seyre ilk gittiği gün oraları çocuğa pek bigâne görünmüştü. Hatta ikinci, üçüncü defa dahi çocuğu sahraya temenni ile, icbar ile çıkardılar. Ancak gide gide bey Çamlıca ile gereği gibi istinasa başladı. Birkaç gün birbiri üzerine kıra çıkmaya âdetâ sıkılırdı.”(44)

¹² Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1985, s. 405.

Çamlıca'ya gitmeyi âdet edinen Ali Bey'in amacı, daha çok kalabalıktan kaçmak olduğu için, tatil günleri olan cuma ve pazarı çalışarak geçirir, Çamlıca'ya daha tenha günlerde gitmeyi tercih eder:

“Her ne hal ise bey iki günde bir kere Çamlıca'ya gitmeyi -tabiatında olan inhimak cihetiyle- hayatının levâzım-ı zaruriyyesinden addeder olmuşidi. Fakat gezişten muradı kalabalıktan kaçmak olduğuyçin tatil günleri eğlencesinden geri kalır ve binaenaleyh cuma ile pazarı kendince hilâf-ı âdet sây ü meşakkat eyyamından bilir idi.”(45)

Kalem arkadaşlarına Çamlıca'ya olan sevgisinden bahsettiği birgün, arkadaşları kendisinden bir ziyafet isterler. Ali Bey, ertesi günün -salı günü- tatil günü olmadığını düşünmeden, davette bulunur. Arkadaşları onun bu davranışını, davetten kaçmak için yaptığını yorarlar. Bunun üzerine, cuma gününe karar verilir. Bu cuma günü Ali Bey için “bir günlük eğlenceden âtisince terettüp edecek felâketlerin”(46) başlangıcı olur.

Cuma günü Çamlıca'ya gidilir. Bu günün önemi, Ali Bey'in seyir yerlerinde yapılan muşakaları öğrenmesi ve Mehpeyker'le karşılaşmasıdır. Başlangıçta Ali Bey'in yetişme tarzına ters düşen bu şeyler, zaman içinde onu da cezbedecek ve Mehpeyker'le tanışmasına sebep olacaktır. Aşağıdaki bölüm, Ali Bey'in ilk tesadüfî yanında, bir eğlence yeri olarak Çamlıca'nın o dönemdeki sosyal panoramasını vermektedir:

“Cuma gelince karar veçhile beyin arkadaşları saat üç raddelerinde Üsküdar'a geçerler. Sabah yemeğinden sonra zaten Ali Bey'in evinde mevcut olan iki arabaya binerler. Doğru mev'id-i safaları olan Çamlıca'ya giderler.

Bir müddet çeşmenin başında ikamet ile Ali Bey tabiatın nice yüz bin bedayi-i rengângini, beriki beyler -mülevven ferace ve boyalı çehreleriyle mesireyi, ağaçları baştan aşağı çiçeklere garkolmuş da rüzgâr estikçe öteye beriye salınmaya başlamış bir bahçeye hem-hal eden- hanımların şivesini temaşa ile saat yedi buçuk, sekize kadar eğlenirler.

O vakit ise Çamlıca'nın en “civcivli” zamanı olmak cihetiyle yollar birbiri ardınca akıp gelmekte olan yaşmak kalabalığından köpükler içinde kalmış birer seyl-i hurûsanı andırmaya başladı. Beyler de yerlerinden kalktılar. Hanımlara karıştılar. Her biri belki bin tanesine iptilâsından, ondan başka kimseyi sevmek ihtimali olmadığından, yolunda ölmeyi canına minnet bileceğinden, hâsılı dünyada ne kadar soğuk yalan var ise cümlesinden bahisler açmaya başladılar.

Bu haller ise Ali Bey'in fitratına, terbiyesine bütün bütün mugayir olmak cihetiyle bu eğlenceden bayağı bir felâket kadar müteezzî idi.”(46)

Arkadaşlarının tavırlarını gözleyen Ali Bey de, onlar gibi bir arabaya işaret eder. Fakat arabadan bir karşılık göremeyince, “bir ehl-i ırz arabasına tasallût etmiş olmak vâhimesiyle bir derece hicâbını mücip oldu ki kanında hâsıl olan hararet vücudunu eritecek zanneyledi.”(48)

Arkadaşlarından, arabadan yapılan işaretin: “etraf ağyardan hâli olmadıkça muhabere câiz değil” anlamına geldiğini öğrenir. Ve artık Çamlıca Ali Bey için vazgeçilmez olur. Saf ve masum bir çehre olarak düşündüğü işaret sahibinin hayali bütün gece zihnini yorar. Ertesi gün tekrar Çamlıca'ya gider ve Mehpeyker'i bekler. Fakat beklentileri boşa çıkar. O gün Ali Bey için, ilklerin başlangıcı olur. İlk kez

evine geç gider, ilk defa yalan söyler ve ilk uykusuz gecesini geçirir. Ertesi gün:”Arabadaki hanımın fikirde hayalini tasvir ile uğraşmaktan ise Çamlıca’da cemalini taharri daha münasip olacağına hükmeyleti.”(51)

Bu gelişte amacına ulaşır ve Mehpeyker’in arabasını götürür. Mehpeyker arabasını kalabalıktan uzak bir yere götürür ve ilk konuşmaları gerçekleşir:

“(…)-Diri diri mezara gömülmüş adam gibi- gözünü kırpmaksızın içinde yuvarlandığı yataktan kalkar kalkmaz ilk işi gene o temaşâgâh-ı intizara azimet oldu ve Çamlıca’ya gidince iki gün evvel arkadaşlarıyla ihtiyar eylediği köşeye oturdu. İki saat intizar etmeksizin karşidan beklediği araba da görünmeye başladı. Güya ki ne kadar âmâli var ise tecesüm etmiş de araba şekline girmiş karşısına gelmişti. Pederini, validesini karşılayarak serbestçe bir lâkırdı söylemeye hicap eden çocuk arabayı görünce bî-ihtiyar yerinden sıçradı, istikbaline şitab eyledi.

Kendi arabaya doğru gider, araba ise önünden firar ederdi. Güya ki kendi talip, araba emel idi. Gide gide kalabalıktan ayrıldılar. Araba Çamlıca’dan, takriben on dakika uzak bir ağacın altında durdu. Ali Bey bir çeyrek kadar ne yapacağını bilmeyerek etrafta dolaşmaya başladı. İnsanın hali budur. Bir maksadın arkasında dolaşır; fakat husûlüne en ziyade ümitvâr olduğu zaman takarrübünden ihtiraz etmeye başlar.

Bey bu halde sergerdan-ı hayret iken arabanın şafak rengine takliden yapılmış canfes perdeleri açıldı. İçinden gene bilmediği yolda bir işaret zuhûr eyledi...”(59)

Mehpeyker işaretiyle, onu تنها bir yere doğru çeker ve konuşmaya başlarlar. Ali Bey’e böyle bir işaretin kendisini lekeleyebileceğini söyler. Mehpeyker’i tanımayan ve bir “ehl-i ırz arabasına tasallut” etmiş olmaktan dolayı üzüntü duyan Ali Bey, bu ilk karşılaşmada Mehpeyker’e evlenme teklif eder. Yaşadığı sefih hayattan dolayı, böyle bir şeyin sözkonusu olamayacağını bilen Mehpeyker bu konuyu konuşmayı yasaklar. Bunun üzerine Ali Bey ondan sade seyir yerlerine gelmesini ister ve onu sevdiğini söyler:

“Sizden niyazım seyir günleri olsun burayı teşrifinizdir. Bendenizi mülâkatınızdan mahrum buyurmayınız da o kadar ihsana da kailim.” diyerek saffet-i kalp ve masumiyet-i ahlâkını Mehpeyker’in nazarında bütün bütün bedahete çıkardı.”(76)

İkinci buluşmalarında, bir tesadüf eseri olarak Ali Bey Mehpeyker’in gerçek kimliğini öğrenir. Mehpeyker’le görüştükten sonra, dönüşte arabasını kendisinin oturduğu yerden geçirmesini ister. Bu geçiş esnasında oturanlardan biri Mehpeyker’in arabasına işarete bulunur. Bunun üzerine Ali Bey, işareti yapanla tartışmaya girer. Araya Mesut Efendi’nin girmesiyle, kavga önlenir ve Ali Bey Mehpeyker’le ilgili gerçeği öğrenir:

“O kadının ismine Mehpeyker derler, değil mi? Hani şu ufak körfezin kenarındaki pembe yalıda oturur. İstanbul eğlenceleriyle me’lûf olanlardan kimi bilerseniz sorunuz. İşte Âtîf burada duruyor, emniyetiniz var ise size halini o da tarif edebilir. Mehpeyker o derece meşhure bir fahişedir ki memleketin içinde kendiyile hem-meclis olmadık belki sizden başka bir delikanlı yoktur.”(91)

Bundan sonra Çamlıca’daki buluşmalarında Mehpeyker, kendisiyle ilgili gerçekleri Ali Bey’e anlatır ve ilk kez samimî duygularla sevdiğini söyler. Ali Bey ise ondan vazgeçemeyeceğini belirtir. Tek istediği yalnız kendine mahsus olmasıdır:

“Yüzüne bakmaya mı tenezzül etmeyeceğim? Senden geçmeye bir türlü karar veremiyorum. Karar versem de yapamayacağım. Mazi ne halde olursa olsun şimdi mezarı ademe gitti. İlerisini düşünelim. Amma sana gönlümün istediği gibi malik olamayacağım. Senin düşündüğün yolda malik olurum a. Yalnız... Yalnız bana mahsus olacağına söz verir misin?”(105)

Bu karşılaşmadan sonra, Mehpeyker'in yalısında buluşurlar. Mehpeyker Ali Bey'e hiç tatmadığı bir sefahat gecesi yaşatır. Ali Bey, gün geçtikçe Mehpeyker'in esiri olur. Ali Bey'deki değişimleri farkedenden annesi, bu olayın sebebini araştırmaya başlar ve onun Mehpeyker'e tutulduğunu öğrenir. Ali Bey'i Mehpeyker'den vazgeçirebilmek için eve, ondan daha güzel olan Dilâşub'u cariyeye olarak alır. Fakat Ali Bey Dilâşub'u kabul etmez. Bir başka gün yalıya giden Ali Bey Mehpeyker'i bulamaz. Mehpeyker Suriyeli âşığı Abdullah Efendi'nin evine gitmiş, vapuru kaçırdığı için orada kalmıştır. Dönüşte Ali Bey onun yüzüne para fırlatır ve satılık bir kadın olduğunu ima eder. Eve döner ve Dilâşub'la evlenir, Mehpeyker'in görüşme isteklerini de reddeder. Önceleri bu ayrılığın geçici olduğunu düşünen Mehpeyker, Ali Bey'in kendisine dönmemesinin sebebini araştırır. Ve Ali Bey'in “cây-ı ismet” şeklinde vasıflandırdığı Dilâşub'un varlığını haber alınca, bir plân tertip eder. Ali Bey'in Çamlıca'ya gittiği birgün, yanında oturan iki kişi Dilâşub'un iffetsiz olduğu ve kendilerine mektup yazdığı yalanını söylerler. Bu duruma inanan Ali Bey eve gelir ve Dilâşub'u dövdükten sonra sinir krizi geçirir. Çare olarak Dilâşub'un evden uzaklaştırılması görülür. Romanın sonunda annesini, Dilâşub'u ve bütün parasını kaybeden Ali Bey hapse düştükten altı ay sonra ölür.

Çamlıca'daki bir tesadüf “tahsil ve terbiye” yönünden iyi yetişmiş, fakat gerçek hayatla yüzyüze gelmemiş Ali Bey'in sonunu hazırlar.

RECAİZÂDE MAHMUT EKREM

İntibah romanında olduğu gibi, romantizmin seviyeli bir tenkidi olan *Araba Sevdası*¹³nda da Çamlıca'daki bir tesadüfün, roman kahramanının hayatını nasıl etkilediğini görüyoruz.

Recaizâde Mahmut Ekrem, romanına Çamlıca Bahçesi'nin tasviriyle başlar. *İntibah* romanıyla mukayese ettiğimizde, bu tasviri daha realist buluyoruz. Prof.Dr.Zeynep Kerman'ın belirttiği gibi Ekrem, âdeta bir “fotoğraf realizmi”¹⁴ ile gördüklerini tasvir eder. Bu tasvir, güncel bir tasviridir. Yani Ekrem, bahçenin kendi dönemindeki durumunu tasvir eder. Bunu izleyen diğer tasvirde ise, bahçenin ilk açıldığı zamanlardaki durumu sözkonusu edilir. Baştaki bu realist tasvir sayesinde, bahçenin o dönemdeki hali gözümüzün önüne geliyor:

¹³ Recaizâde Mahmut Ekrem, *Bütün Eserleri III*, Haz:İsmail Parlatur, Nurullah Çetin, Hakan Sazyek, M.E.B.Yay., İst.1997, *Araba Sevdası*, s. 205-445.(Alıntılar bu baskıdandır.)

¹⁴ Prof.Dr.Zeynep Kerman, "Araba Sevdası", *M.Ü.Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi, Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, Ankara 1995, s. 344.

“Burası 'Çamlıca Bahçesi' nâmıyla İstanbul'da en evvel tanzim ve küşâd olunmuş olan bahçedir. Birkaç zamandan beri râğbet-i âmmeden bütün bütün mehcür olduğu cihetle ekser eyyamda kapıları kapalı durur.

Yazın ve câ-husus baharlarda bu bahçeyi açtırıp da aşağıki kapıdan içerisine girerseniz beş, on kadem ilerleyerek etrafınıza bir nazar ediverince muazzam ve mamur bir ravza-i dîlgüşâ içinde bulunduğunuza derhal kail olursunuz.

Bahçenin yalnız meydana geldiği tarihte güzel görünmesi fikriyle değil, ileride yani zamanlar gelip geçtikçe ağaçların, ormanların büyüyerek kesb edecekleri hâle göre letafetlerini daima tezyiden muhafaza eyleyebilmesi mütâlâ-i dür-endişânesiyle icrâ olunan tak-sîmât-ı dâhiliyesine ve o büyüklü küçüklü tarhlarının tenasüp ve vaziyetlerine bakarak ibtidâ tanzimini deruhte eden tabiat-şînâs-ı mâhir kim ise sanatına tahsin-hân olduktan sonra her tarafını birer birer nazar-ı dikkat ü istihsandan geçirmeğe başlarsınız.

Hâricin enzâr-ı tecessüsünü kesmek için kenarlara bir tertib-i matbûda dikilip gereği gibi feyizlenmiş, dal budak salıvermiş salkım, aylandos, at kestanesi gibi sâyedâr ağaçlar ile orta yerlerde câ-be-câ mağrûs çınar, kavak, manolya, salkımsöğüt misilli eşcar-ı gûn-âgûnun ve bazı yerlerde nûr-ı nazarın değil eşi'a-i şemsin bile içerisine kolaylıkla nüfuz edemeyeceği surette sıklaşmış ormancıkların etrafında dolaşır bunları ziyadesiyle dîl-pesend bulursunuz.

Biraz ilerleyince bir düzlüğün vasatında üstü kapalı, etrafı açık kameriyemsi bir şey ve bazı kenar yollar üzerinde kulûbe tarzında muntazam ve matbû ufak ufak binalar müsâdif-i nazarınız olur. Bunlardan kameriyeye benzeyen şeyin -eyyam-ı mahsûsada icrâ-yı ahenk için celb olunacak çalgıcı takımına mahsus bir yer ve o kulûbelerin de bahçe dahilinde me'kûlât ve meşrubat satmak için yapılmış büfeler olduğuna intikal eder, bunları da beğenirsiniz.

Azıcık daha ileri gidince bir büyük lak onun ortasında dil-nişin bir adacık, bu adayı kenara rabtetmek üzere sûret-i gayr-ı muntazamada çitten yapılmış tabii güzel köprüler ve adanın üzerinde yine işlenmemiş ağaç dal ve kütüklerinden inşa olunmuş zarif bir köşk müşahede eder, bunlardan da aşırı hoşlanırsınız. En sonra yukarıki kapıdan çıkarak mâhud meydancığı mürûr ve sed üzerine suûd ile evvelce gördüğümüz binayı da yakından temâşâ ettiğiniz ve bunun da bahçeye merbut bir gazino olduğunu öğrendiğiniz halde bahçenin her sûretle mükemmeliyetini tasdik eylesiniz.”(210)

Yukarıda belirttiğimiz gibi bu tasviri, bahçenin ilk açıldığı zamandaki durumunu tasvir eden satırlar izler. Yazar, bahçenin eski ilgiyi görmediğini, açılış zamanında ise İstanbul halkınca büyük râğbet gördüğünü belirtir. Bahçenin açılışı Çamlıca ve civarındaki semtlere de râğbeti arttırmış, İstanbul halkı buralardan ev almıştır. Cuma ve pazar günleri bahçe, İstanbul'un her tarafından gelen halkla dolar. Güzel giyinmiş hanımlar ve çapkın erkekler, bahçenin ziyaretçileri arasında ekseriyeti teşkil eder:

“Şu birkaç sözle evsâfi kabaca tarif edilmiş olan Çamlıca Bahçesi bundan evvel şimdiki gibi hüznü bir sükût-âbâd-ı tenhaî değil, hengâmeli bir sûr-gâh-ı şevk ü şegaf idi.

Tesviyesiyle tanzimiyle bir hayli zaman uğraşılan bu bahçenin bin iki yüz seksen altı sene-i rûmiyesi mevsim-i baharında küşâd edileceği havadisi İstanbul ile bilâd-ı selâse tabir olunan mevâki ahali beyninde şâyi olunca erbâb-ı hevâ vü hevesten olan gençler ve bâhusus böyle eğlenceleri erkeklerden bir kaç kat ziyade aramağa tab'an mecbur olan hanımlar hulûl-i vakt-i merhûna intizaren elbiseye, süse müteallik hazırlıklara gereği gibi

germiyet vermişler ve bizim memlekette emsali henüz meşhud olmayan bu moda nüzhet-gâhtan her vakit ve belki mehtablı gecelerde bile istifade maksadı kolaylıkla hâsıl olmak için pek çok aileler Çamlıca, Bulgurlu, Kısıklı, Tophanelioğlu, Bağlarbaşı taraflarında köşkler, hâneler isticar ederek bahar gelir gelmez hemen nakle müsaraaat göstermişlerdi.

Nihayet o senenin Mayıs ayı ibtidâlarında bahçe açıldı. İstirahat ve tenezzühe mahsus olan cuma ve pazar günleri Üsküdar, Kadıköy, Beylerbeyi gibi Çamlıca'ya civar sayılan yerlerden başka İstanbul'un mahall-i baîdesinden, Boğaziçi'nden vesair mahallerden arabalar, hayvanlarla ve bazen yayan olarak gelen kadın, erkek binlerce seyircinin bahçeye tehcümü hakikaten görülecek temâşâlardandı.

Hududu bir çeyrek saatte ancak devrolunabilen bahçe o kadar vüs'atiyle beraber o cemm-i gafiri istiab edemediğinden halkın bir takımı girdikçe diğer bir takımını çıkarmağa mecbur ederdi. Bu sûretle gerek yukarıki gerek aşağıki kapıdan lâyenkatı girip çıkan seyircilerin kesret-i izdihamıyla o koca bahçe -teşbih biraz kabaca ise de- azım bir arı kovanını andırırdı. Fakat bu bir kovan idi ki arıların bal alacakları çiçekler de içinde bulunurdu! İçeride kalanlardan -alafranga bir tabir ile- tâife-i lâtifeye mensup olanlar ezhar-ı bahariye rekabet eder gibi en parlak, en güzel renkler içinde ve üçü, beşi bir yerde çiçekler gibi iki taraflarına salınarak gezinirler ve bunlardan bal almak hevesiyle bî-karar olan zembûr-mizaç genç beyler de çiçeklerin arasında ikişer ikişer dolaşırlardı.

Bahçenin dışarısına gelince o da bir başka âlemdi. Süslü hanımları, şık beyleri hâmil birkaç yüz kadar araba bahçenin etrafını kuşatarak bir zincir-i müteharrik gibi biri biri ardınca muttasıl ve müteselsil devrederlerdi.

Vâkıa o tarihte ağaçlar daha pek genç ve belki çocuk, ormanlar ise pek seyrek olmakla beraber sunûf-ı nebâtât içinde hüsn-i manzaraya mâlik ve tezyin-i riyaza hâdim eşçar ve ezharın ve çemenlerin her nev'i makbul ve muteberi kendisinde mevcut bulunduğu için bahârîstân-ı tabiatın bir mecmua-i müntehâbâtı gibi manzûr olmağa liyakat gösteren ve fazla olarak derûnunda lak ve köşk gibi enzarı başkaca memnun edecek şeyleri ve alehusus istirahat ve huzur arzu edenler için câ-be-câ sandalyeleri, kanepeleri bulunan bu bahçe halkın sair seyir yerlerine olan rağbetini tamamıyla kendisine celbetmişti. Binâenaleyh cuma ve pazardan gayri günlerde ve bazen mehtaplı gecelerde bile bahçe züvvardan hâli kalmazdı. Onun için demişlerdi ki:Çamlıca Bahçesi bundan evvel şimdiki gibi hüznülü bir sükût-âbâd-ı tenhaî değil, hengâmeli bir sûrgâh-ı şevk u şegaf idi. Filhakika o pîrâne-ser ağaçlar vaktiyle genç idi. Hevâ-yı arzu önünde bî-karar olan ehl-i şebâb gibi bunlar da en hafif bir rüzgâr ile hemen ihtizâza gelirlir ve şevk ve ümide dair güft ü şinîde başlarlardı.”(211)

Çamlıca Bahçesi'nin müdaviimlerinden alafranga ve mirasyedi bir tip olan Bihruz Bey, “kışları Süleymaniye'deki konaklarında, yazları da Küçük Çamlıca'daki köşklerinde”(215) oturur. Vezirlik görevinde de bulunmuş bir paşanın oğlu olan Bihruz Bey, babasının uzun tayinleri dolayısıyla düzgün bir eğitim alamaz. Babasının İstanbul'a tayini üzerine Rüştiye'ye verilir. Kısa bir tayin ve onu takip eden mazuliyetten sonra İstanbul'a dönen babası, Bihruz'un tahsilini yeterli görerek onu okuldan alır ve Bâbîâli kalemlerinden birine verir. Fransızca, Arapça ve Farsça'yı öğrenebilmesi için hocalar tutar. Bu Fransızca dersleri Bihruz'da alafranga merakı uyandırır. Ailesi zengin olan Bihruz, zamanla kaleme gitmez, vaktini saç kestirmeye, elbise ısmarlayıp seyir yerlerinde gezmeye ayırır. Özellikle seyir yerlerinin Bihruz'un hayatında önemli bir yeri vardır. Fakat onun seyir yerlerine

gitmekteki maksadı, eğlenmek, dinlenmek değildir. Bihruz bu yerlere “görmek değil, yalnız görünmek”(216) için gider. Bundan başka merakı üç noktada toplanır:

“(...)Birincisi araba kullanmak, ikincisi alafranga beylerin hepsinden daha süslü gezmek, üçüncüsü de berberler, kunduracılar, terziler ve gazinolardaki garsonlarla Fransızca konuşmaktır.”(215)

Çamlıca Bahçesi'nin açılacağını öğrenen Bihruz, henüz mart ayında annesini sayfiye olarak kullandıkları Küçük Çamlıca'daki eve gitmeye razı eder. Köşke geldikten sonra bahçeyi gezen Bihruz, burasının güzel bir seyir yeri olacağını düşünür ve Bahçede gezebilmek için:”Bender fabrikası mamulâtından olmak üzere gayet hafif ve zarif bir araba ile mevcutlarına nisbeten ikişer parmak daha boylu bir çift muallem Macar araba hayvanı”(217) ısmarlar.

Araba geldikten sonra Bihruz Bey, bahçenin seyircileri içinde yerini alır.Maksadı “görmekten çok görünmek” olan Bihruz, bazen de bir kenara çekilerek, arabasının diğer insanlar üzerinde bıraktığı tesiri izler.

Yine birgün Çamlıca Bahçesi'nde arkadaşı Keşfi Bey'le konuşurken, “güzel bir çift doru beygir koşulu büyücek ve mücerret bir lando”(219) görür. Arabadan Perîveş Hanım ve Çengi Hanım inerler. İki hanım arasındaki konuşmaya kulak misafiri olan Bihruz Bey, Perîveş'in konuşma esnasında yaptığı benzetmelerden, onun ne kadar ince bir ruha sahip olduğunu düşünür. Ceketine iliştirdiği çiçeği, etraf tenhalaşınca Perîveş'e uzatır. Perîveş bu çiçeği göğsüne iliştirir. Bunun üzerine Bihruz onlarla tanışma çareleri aramaya başlar. Hanımlar kendi aralarında, ertesi hafta buraya tekrar gelmek fikrinden bahsederler. Bihruz'un asil bir kadın zannettiği Perîveş babasının ve eşinin ölümünden sonra, Çengi'nin eline düşmüş ve onun sermayesi olmuştur.

Bu tesadüften sonra Bihruz Perîveş'i düşünmeye başlar. Okuduğu romantik eserlerden esinlenerek Perîveş'e bir mektup yazar. Mektubun sonunda pazar günü teşrifini bekleyeceğini söyler. Ertesi hafta Çamlıca'ya gidişinde mektubu arzeder. Mektubun kolay kabulü, Bihruz'u cesaretlendirir. Halbuki hanımlar onu baştan savmak için hemen kabul etmişlerdir:

“Nihayet Gülşeker Hanım beyin haline acıdığından dolayı değil, o belâyı başlarından defetmek için kolunu uzattı, elinden mektubu aldı. Bey de oradan çekildi.”(290)

Mektubu verdikten sonra hayalini, Perîveş üzerinde yapacağı tesir doldurur. Pazar günü tekrar Çamlıca'ya gider ve Perîveş'i beklemeye başlar. Yazdığı romantik mektuptan onun etkileneceğini ve Çamlıca'ya geleceğini düşünür. Recaizâde Mahmut Ekrem Bihruz'un bekleyişi esnasında Çamlıca'nın durumunu tasvir eder. Ahmet Hamdi Tanpınar, bu tasviri realist bulur ve *İntibah*'tan sonra atılmış önemli bir adım olarak görür:

“Kitaptaki iki Çamlıca tasvirinin üzerinde de ayrı ayrı durmak icap eder. Bunlardan biri Bihruz Bey'in yeni aldığı arabanın hevesiyle ve aşk ümitleriyle gördüğü Çamlıca'dır. İkincisi ise beyhude beklenen sevgilin yokluğu arasından ve bütün o insicamsız yerli hayat realitesiyle görünür. Bu iki bakış arasındaki fark bir nevi şiir ve hayat farkıdır. Ve

şüphesiz ki bu iki tasvirde sonuncusu “İntibah”tan sonra atılmış büyük adımlardan biridir.”¹⁵

Tanpınar'ın realist bulduğu bu tasvirde, seyir yerlerinin sosyal panoraması canlı bir şekilde mevcuttur: Nargile çeken beyler, sık hanımlar, satıcılar, ince saz Çamlıca'nın çehresini yapar:

“Bihruz Bey mülakat-ı âşıkâne için kendince kararlaştırdığı pazar günü bir gün evvelkinden daha pek çok itinalarla tualet'ini yapıp hazırlandıktan, öğle taâmını da ettikten sonra saat sekize gelmeden arabasına bindi, Tophanelioğlu tarikiyle Çamlıca'ya giderken Bahçe-i Umumi'ye de muhibbâne bir nazar imâle ederek mevki-i intizara vardı.

O gün hava sünbülî, sıcak mutedil derecede, yollar ise üç gün evvelki yağmurlardan dolayı tozdan vâreste olmak münasebetiyle Çamlıca seyri için en müsait günlerden ve fazla olarak pazar da müsadif olduğu için birtakımı midelerini birer küçük havuz gibi Çamlıca suyu ile bil-ımlâ içerisine sardalya balığı salıvermek, diğer takımı da tavla oyunuyla vakit geçirmek, bazıları nargile safâsına koyulmak, diğer bazıları da Çamlıca gibi İstanbul'un, Boğaziçi'nin her ciheti pâ-y-mâl-i nezâreti ve bürûc-ı isnâ-âşerin on üçüncüsü addolunmağa liyakati olan bir nokta-i mürtefieden bâlâ vü zîre, yemin ü yesâra medd-i nazar-ı istiğrak ü hayret ve temâşâ-yı tecelli-i hezârân-güne-i tabîatla tefrîh-i rûh ü cenan, tervîc-i fikr ü vicdan etmek maksatlarıyla sabahtan beri fevc-â-fevc gelen halk iskemleler, kaba hasırlarla celsegâhları kâmilen tutmuş ve bu karmakarışık kalabalığın gulgule-i mevâridât ü muhâverâtına ve kahveci tâbillerinin 'iki şekerli, bir sade, üç lokum!' yollu haykırmalarına - muhallebici, dondurmacı, leblebici, 'eğlencelik şam fıstık'çı, şekerçi, simitçi gibi- hiçbir mesireden eksik olmayan satıcıların mütenevvi sadâ ve edâlarla bağırıp çağırmalarına bir fena keman, bir âdi lavta, bir soğuk klarnet, bir de porsuk teften ibaret ince sazın kaba takımı tarafından -mevcut halkın yüzde doksan dokuz üç çeyreği için bedava olarak- icrâ olunan âheng-i tenâfürünün inzimamı ve orta tarafta marûf-ı sıgar ü kibar Çamlıca âb-ı hoşgüvârının menbâi kurbunda hayme-güşâ-yı karar olan kebaçının kızgın ateş üzerinde mai ve yağlı dumanları buram buram çıkıp etrafa yayılan köftesinden, kebabından, ciğer tava-sından, piyazlı fasulye salatasından münteşir revayih-ı iştihâ-fersânın hevâ-yı pâk-i nesimîyi iktihamı o mevki-i müstesnâyı tertipsiz, letâfetsiz, zevksiz, liyâkatsiz bir sûrgâha döndürmüştü. Bihruz Bey o mükellef ekipaj'ıyla teşrif edip de Çamlıca'yı bu hal ve manzara da görünce fena endiyne oldu, ziyadesiyle canı sıkıldı.

Çünkü beyefendi orta set üzerinde büyük çınarın altında tenhaca sandalyesine kurulu, ayağını da ayağının üzerine atacak da perestîde-i 'siyeh-çerde'sini öyle bekleyecek...”(294)

Yazdığı güzel mektuba rağmen Perîveş'in Çamlıca'ya gelmemesi Bihruz'u şaşırtır. Mektubu tekrar okuyan ve “siyeh-çerde” sözünün mânâsını arkadaşlarından öğrenen Bihruz, kendini affettirmek için bir mektup daha yazar. Fakat Perîveş'i uzun bir süre göremez. Çamlıca'daki bütün beklentileri boşa çıkar. Arkadaşı Keşfî Perîveş'in tifodan öldüğü yalanını söyleyerek Bihruz'u kandırır. Bihruz ise, “öyle nazik fidanlar”(351)'in veremden öleceğini düşünür. Hatta onun veremden ölmesini kendi aşkına bağlayarak, kendisine de hisse çıkarır. Perîveş'in öldüğünü duymak Bihruz'u değiştirir. Hatta araba sevdiğini bile gönlünden çıkarmasına sebep olur. Onun mezarını bulup toprağına yüz sürmek, ağlamak, dua ve mersiyeler okumak,

¹⁵ 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, s. 492.

kendini affettirmek ister. Bundan sonra herhangi bir kadına bakmayacak, mesireye gitmeyecek “o bahtsızın matemini”(353) tutacaktır. Onun mezarı başında romantik şiirler okumayı da düşünür.

Birgün hareket etmek üzere olan Üsküdar vapurunda Perîvesi'ni gören Bihruz, Keşfi'nin yanına gider. Keşfi yeni bir yalan bulur ve onun Perîvesi'nin kızkardeşi olduğunu bildirir. Mevsim sonuna doğru Süleymaniye'deki konağa taşınırlar. Arabası haczedilen Bihruz, atları da annesine satarak, Beyoğlu'ndaki dükkânlara olan borçlarını öder.

Bihruz'un gerçekte yüzyüze gelmesi, ancak romanın sonunda olur. Bir ramazan gününde Bihruz, Süleymaniye'den Vezneciler'e giderken Perîvesi'le karşılaşır. Ona yaklaşır ve kızkardeşinin mezarını sorar. Perîvesi kızkardeşi olmadığını, Çamlıca'da mektup verdiği kadının kendisi olduğunu ve ölmediğini söyler. Çengi Hanım, Bihruz'un genç yaşta bunadığına hükmeder. Perîvesi, arabanın da kendisine ait olmadığını, kiralık olduğunu belirtir bu arada Bihruz'un arabasının da haczedildiğini öğrenir. Araba sevdalısı Bihruz Bey'in beklemediği bir anda karşılaştığı bu gerçekte, hayal âleminde kurtulması, yine bir araba sayesinde olur:

“Hele biraz ilerideki bir sokağın köşesinden zuhur eden mükellef bir landonun kendilerine doğru süratle gelişi zavallı Bihruz Bey'i bulunduğu mevki-i müşkilden kurtardı.”(445)

Çamlıca'daki bir tesadüf *İntibah* romanında Ali Bey'in hayatını nasıl mahvederse, romantik hayallerin meftunu Bihruz'un da sonunda şuarsuz duruma düşmesine sebep olur.

ABDÜLHAK HÂMİD TARHAN

Abdülhak Hâmîd Tarhan'ın hatıralarında Çamlıca önemli bir yer işgal eder. Onun diğer eserlerinde bulunan Çamlıca ile ilgili hususları, hatıratıyla paralel olarak incelemek daha yararlı olur. Hâmîd'in mensup olduğu Hekimbaşı ailesinin Bebek'teki yalı ve Beykoz'daki köşkten başka “Büyük Çamlıca'da iki büyük”¹⁶ köşklere vardır. Aile, kışlık olarak kullandığı Bebek yalisinden “kiraz ve üzüm mevsimlerinde”(14) Çamlıca'daki köşklere giderler.

Hâmîd'in annesi Münteha Hanım, çok küçük yaşta Kafkasya'dan İstanbul'a getirilmiş bir Çerkes esiredir. İstanbul'a getirilince Çamlıca'daki Ferid Efendi köşküne satılır. Hâmîd başlangıçta annesinin bir esire olarak vatanından koparılmasına üzülür. Fakat Çamlıca'daki Ferid Efendi köşküne satılmasından dolayı onu şanslı bulur. Hâmîd'in babası da bu köşke komşu oturmaktadır. Arada doğan yakınlaşmalardan sonra iki genç evlenirler. Münteha Hanım'ın büyüdüğü, gelin olduğu ve sonra öldüğü bu köşk, Hâmîd'e daima “sabavetle izdivacın ölümle komşuluğunu” hatırlatmış, hatta annesinin isminde de böyle bir mânâ bulmuştur. Münteha

¹⁶ Abdülhak Hâmîd Tarhan, *Abdülhak Hâmîd'in Hatıraları*, Haz:İnci Enginün, Dergâh Yay., İstanbul 1994, s. 13.

Hanım'ın kaderinde Çamlıca'nın önemli bir rolünün bulunması, Hâmid'e Çamlıca'yı daima “diyâr-ı maderî” şeklinde hatırlatmıştır:

“Büyük Çamlıca'da Selâmi Efendi türbesinin karşısında bundan bir asır mukaddem ulemâdan Ferid Efendi'nin bir ikâmetgâhı bulunuyor ve bunun bağındaki ağaçlıklar altında küçük bir Çerkes kızının arada sırada kadınlarla beraber gezmekte olduğu görülmüyordu. Bu kız benim validemdir. Ferid Efendi köşküne beş yaşında iken Çerkezistan'dan gelmişti. Ferid Efendi'nin ahretliği olan bu yetim çocuk öteden beri pederimin gözdesi olduğundan ikisi de sinn-i müsaidi ihrâz ettikten sonra ihsan u irâde-i seniyye ile velîmeleri icrâ edilmişti. *Vâlidem* nâmındaki eserde tezkîr edildiği veçhile, pederimin bu refika-ı müşfikasının büyüdüğü, gelin olduğu ve sonra da gömüldüğü yerler hep bir arada olmağla sabavetle izdivacın ölümle komşuluğu görülmüştür. Ve denilebilir ki kendisinin Mûntehâ ismi ile âkıbeti yek-meâl olmuştur.”¹⁷

Hâmid hatıratında olduğu gibi, *Vâlidem* adlı eserinde de, annesinin Çamlıca'daki macerasına yer verir. Tanzimat Edebiyatı'nın aslî temlerinden biri olan “esaret”, bu eserde Hâmid'in şahsî hayatı ve hatıraları arasından görülür. Çamlıca'daki köşke getirilen Mûnteha Hanım'la Hâmid'in babası arasında “âşıkî bir mukarenet” başlar ve evlenirler. Bu evlilik Hâmid'in “sebeb-i hayatı” olduğu için, ona büyük mutluluk verir:

....

Çerkezistan'da bir küçük dereden
koparıp taht-gâh-ı İslâm'ın
en cihangir, en karîb-i semâ,
en güzel noktasında:Çamlıca'da,
bir büyük köşke ref'eden sultan.

...

Olmasa payıtahtımızda mesağ
bu esir almaca oyunlarına;
sâhibi bir Ferid Efendi olan,
dediğim köşkün ittisâlinde
olmasa başka bir ikâmetgâh;
olmasa onda bir küçük molla,
sâhib-i dârın oğlu bir çelevi;
olmasa komşular miyânında
âşıkî bir mukarenet mevcut,
olmasa hâsılı bu râbitalar,
bu hatalar, bu hoş tesadüfler,
ben de olmazdım olmaya cesbân.

...

¹⁷ a.e., s. 18.

İki köşkün biri bu kızcağızın
 terbiyetgâhı, şimdi virâne.
 Biri de haclegâhı, şimdi ahur!
 birinin pek yakın civarında
 birinin karşısında, şimdi ise,
 Duruyor seng-i kabr-i pür-nuru!...
 Ben onun oğlu rûh-ı Fâtiha-hân.”¹⁸

*Mütareke Senelerinde*¹⁹ isimli şiirinde Çamlıca Hâmid'e yine “diyar-ı maderî” çehresiyle görünür. Münteha Hanım'ın çocukluk, gençlik, yaşlılık ve en son da ölümüne tanıklık eden Çamlıca'nın Hâmid'in günlünde özel bir yeri vardır:

Kalbimde benim Çamlıca'nın yerleri vardır;
 Her sûda ıyân vâlidemin peykeri vardır:
 Bir yanda, çocukken koşarak gezdiği bir bağ,
 Bir yanda gelin gittiği kasrın yeri vardır;
 Bir yanda da, kurbunda bu mevkilerin, evvâh!
 Kaim o mübarek kadının makberi vardır.
 Üç levha demek ömr-i beşerden mütecânîs,
 Elbet bunun Allah ile peygamberi vardır!...

Hâmid Çamlıca'da bulunduğu sıralarda Sami Paşazâde Sezaî'nin babası Sami Paşa'nın köşküne devam eder. Hâmid'in hayatında bu köşkün çok önemli bir yeri vardır. İlim ve irfan sahibi bir insan olan Sami Paşa, bilgilerini gençlere de aktarır. Hâmid, bu köşkte geçirdiği saatlerden çok faydalanmıştır:

“(…)Çamlıca'daki komşulukta ise Sami Paşa köşkü nâmında bir define-i edeb ü irfân bulmuştum. Bu definde gördüğüm zî-kıymet simâlar içinde en ziyade temas ettiğim güherpâre-i zekâ Bâkî idi. Sami Paşa sinnen küçük bulunan mahdumlarına *Gülistan* dersi verdiğinden beni de halka-ı tedrisine kabul etmişti. Büyük mahdumları Farisî'de müntehî bulduklarından, bu dersten müstağni ve müstesna idiler. Ben, Bâkî ve Necib ve Galib Beyler gibi muhtedi-i şâkirdândan idim. Sezaî ve Hüdâî Beyler ise henüz çocuk bulunuyor ve binaenaleyh, onlar da, tederrüsten istisna olunuyordular.

Sami Paşa benim İran'da Farisî öğrendiğimi bilmiyordu. Çünkü ben bildirmemiştim. Ve bir gün bana, “sen Farisîyi ne çabuk öğreniyorsun” demesi bundan dolayı olsa gerektir. Eyyam-ı tatiliyede Bâkî, Bahaeddin, Necib Beyler'le ben daima birleşir ve mesirelerde daima beraber gezerdik. Bir derecede ki bazıları nezdinde “çehar-yar” diye mâruf olmuştuk.

¹⁸ *Bütün Şiirleri 2: Makber, Ölü, Hacle, Bâlâdan bir ses, Vâlidem*, Haz:İnci Enginün, Dergâh Yay., İstanbul 1997(2.B.), s. 202.

¹⁹ *Bütün Şiirleri 3: Hep yahut hiç*, Haz:İnci Enginün, Dergâh Yay., İstanbul 1982, s. 263.

Sâib Beyzâde İbrahim Bey'le Hüsam Efendi hafîdi Mahmud Bey de bazen bize iltihak ederlerdi.”²⁰

Mazi Mesirelerinden ²¹adlı şiirinde, yine Sami Paşa köşkünü ve kendi üzerindeki tesirini hatırlar. Annesinin mezarını ziyarete gittiği birgün, Sami Paşa köşkünün harabesi ile karşılaşan Hâmid bu viranenin bir zamanlar bir “mekteb-i edeb” olduğunu üzüntüyle hatırlar. Kendisi bu mektepten çok istifade etmiştir. Sami Paşa'nın en büyük özelliği, bildiklerini herkesle paylaşmasıdır. Hâmid Sami Paşa'yı “pîr-i muallâ ve muhterem” olarak hatırlar, onun ilminin vüs'atini çeşitli benzetmelerle anlatır, şükran duygusunu dile getirir ve onu rahmetle anar:

Bir mekteb-i edebdi bu virâne bir zaman;
 Bir asr-ı muhteşem buradan eylemiş mürûr!
 Cevvâl idi bu malzemede bir beyaz nûr;
 Bir ihtiyar melek ki, bugün tâir-i Irem
 Üstâdımız o pîr-i muallâ vü muhterem,
 Baksam da Hâmidâne atâyâ-yı fıtrate,
 Medyûn-ı şükr ü mahmedetim ben o hazrete.
 Cennet-mekân mekârim-i ahlâk sahibi,
 Kani' değildi ders ile iflâha tâlibi;
 Eylerdi hem de hâlini ıslâha itinâ.
 Bigâne ben o sâyede olmuştum âşinâ.
 Seksen yaşında şâhikalar tayyederdi o;
 Yağmur yağardı, seller akardı, giderdi o:
 Olmaktı maksadı yalnız vâsıl-ı ilâh.
 Bilmem tahassürüyle mi yanmış bu hânkah?
 Her çıktığı zamanda gelir halka ihtilâç;
 Öpmekte dest ü pâynı merzâ-yı ihtiyâç.
 Feryâd-ı resdi herkese, her hâle mültefit;
 Âlimlere muîn idi, cühhâle mültefit
 Nâzırdı Hak gözüyle o ebnâ-yı Âdem'e,
 Hâkim gibiydi köşkü de âfâk-ı âleme.
 Allâme-i zamâne idi, bînazîr idi;
 Hak rahmet eylesin, o büyük bir vezir idi.

Çamlıca'daki hatıralar arasında Hâmid'i en çok sevindirenlerden biri, Sultan Abdülmecid'in kızı Behice Sultan'ın o zaman yeni neşredilmiş olan *Mâcera-yı Aşk*

²⁰ *Abdülhak Hâmid'in Hatıraları*, s. 90.

²¹ *Bütün Şiirleri 3·Hep yahut hiç*, s. 161.

isimli eserini istemesidir. Bu hadise, o seneyi “aşk-ı izdivaç” ile geçiren Hâmid'e çok tesir eder. Tenezzühe çıkmış saraylı ve halk arabaları, bu dönemin hatıralarına karışmıştır:

“Ramazanda ve kandil günlerinde Uzunçarşılı'yı, Bayezit'i ve Şehzâdebaşı'nı tezyin ve ihyâ eden saraylı arabalarıyla aşınâlıklarımız olurdu. Çamlıca mevsiminde bu arabalardan bir kısmı oradaki Millet Bahçesi'nin etrafında tavaf ve bir kısmı da Büyük Çamlıca'ya gelerek, bizim köşkün önünde tevakkufla hâb ve hulyâmıza sekteler ithâf ederlerdi. Bazen de insaf ederlerdi. Hele Safinaz namındaki bir nâzenin benimle hem-aşk ve hem-enin olmuştu. Bende kable'l-izdivaç hâsil olan bu temayüller aşk-ı izdivaç ile hiss-i ihtiyaçtan başka şeyler değildi. O sene de aşk-ı izdivaç tatmin olunmuş, fakat hiss-i ihtiyaç teskin olunmamıştı. Sultan Abdülmecid'in kerimelerinden Behice Sultan Nurullah Beyzâde Hamîd Bey'e namzetken, birgün arabalarıyla Çamlıca'daki odamın penceresi önünde durarak o zaman neşretmiş olduğum Mâcerâ-yı Aşk'tan bir nüsha istemişti. Derhal, kemal-i fâhr ile emrini infaz etmiş ve ertesi günü Hamîd Bey'le bundan bir ay sonra tezevvücünden on iki ay sonra da ahirete gitmiştir.”²²

Çamlıca'nın Hâmid'in hayatında zor günlerden sonra sığınılan bir mekân olduğunu görüyoruz. Beyrut'ta Fatma Hanım'ı kaybeden Hâmid, Çamlıca'ya sığınır. Burada anne şefkati ve “nâzenin-i edebiyat” sayesinde acılarını teskin eder ve yeniden hayat bulur. *Hacle, Bunlar O'dur*, Çamlıca'da geçen bu sancılı dönemin ürünüdür:

“(…)Kabrin taşı yerine konulduktan sonra Beyrut'u terkettim. Haziran evâsıtında çocuklarımla beraber Çamlıca'daki köşkümdede validemin yanında bulunuyordum. Bana en büyük tesliyet, o şefkat-i mücessemeden gelmişti.

Beyrut'ta mânen intihar etmiştim. Fakat Çamlıca'da o mübarek sebab-i vücudumu görünce be-tekrar dünyaya gelmiş gibi oldum. Maşuka-i sâniyem bulunan nâzenin-i edebiyat ise bana ilham-ı hayat etmekten hâli kalmıyordu. Hattâ onun aşkıyla bir de Hacle bina etmiştim. Makber'le Hacle birbirine zevc ve zevcedir. Bunlar O'dur eserindeki şiirler de o kabilden sânihalardır.”²³

Hâmid Nelly Hanım'la evlendikten sonra onu İstanbul'a getirir. Çamlıca'daki köşke yerleşirler ve burada güzel günler geçirirler. Fakat bu güzel günler, köşkün ellerinden alınmasıyla sona erer. Köşk “Yusuf İzzeddin Efendi'ye verilmek üzere taraf-ı Şâhâne'den satın”²⁴ alınır.

Hâmid'in hatıratının başında bahsettiği, ailesine ait iki köşk de zaman içinde hanedan üyelerine verilmek üzere satın alınır. İlk köşk, Hekimbaşı Abdülhak Efendi tarafından bir cemile olmak üzere satılmıştır. Fakat köşkün arazisi genişletilip, Çamlıca tepesine hâkim kılınmak istenmesi üzerine, Abdülhak Efendi o tepede bir velinin medfun bulunduğunu söyleyerek bunu engellemiştir:

²² *Abdülhak Hâmid'in Hatıraları*, s. 90.

²³ a.e., s. 169.

²⁴ a.e., s. 232.

“Bizim bu Ayasofya konağında bulunduğumuz sırada irâde-i seniyye ile Yusuf İzzeddin Efendi'ye satılan Çamlıca köşkünün bir selefi vardır, bir hikâyesi vardır.

Selefi Çamlıca sedlerinin yani seyir yerinin ittisâlinde bulunan köşkçeğizdir ki bize ait olduğu halde çok zaman evvel Sultan Mecid'e satılmıştı. O köşkçeğiz gitgide büyümüş, semirmiş, boy çekmiş, orta halli bir saray haline gelmiş ve en sonunda Sultan Hamid'in irade-i ihsan-âdesiyle ikinci köşkümüz gibi o da Yusuf İzzeddin Efendi'ye verilmiştir.

Aile-i fakîrânemizden hanedan-ı saltanata intikal eden bu iki sayfiyeden köşkçeğiz dediğim birincisi o zaman Çamlıca'da hanedana mahsus bir mahal olmadığı cihetle Sultan Mahmud'un hastalığı esnasında tebdil-i hava için Sarıkaya denilen mevki-i sıhhiye nakletilerek orada vefat ettiği için büyükpederim Hekimbaşı Abdülhak Efendi tarafından bir cemile olarak o tarihte ve o münasebetle satılmış fakat Hazine-i hassa bu küçük âşiyân-ı saltanatu umumun tenezzühüne mahsus olan Çamlıca tepesine de hâkim (aşağıdan yukarıya hâkim) etme istediğinden o tepede bir veli medfun ve binâenaleyh taarruzdan masun olduğunu beyan ederek menfaat-ı âmme kuvve-i hususiyenin pençe-i garetinden yine büyükpederin vasıtasıyla ve güç hal ile kurtarılmıştır.”²⁵

Hâmid'in zamanında satın alınan köşk ise, Yusuf İzzeddin Efendi'ye verilmiştir. Fakat bu satışta Hazine-i hassa görevlileri, köşke hemen hemen yarı fiyatını biçmişlerdir:

“Bizim zamanımızda satılan ikinci köşkün hikâyesinde ise şekl-i diğerde yağmargerlik nümâyân oluyor. Şöyle ki bu tâli'siz virane-i mâderî bunlara sahipsiz bir kenar-ı vatan görünmüş ve bîtaraf muhamminler ona lâakal üç bin lira kıymet verdikleri halde Hazine-i hassa muhamminleri binbeşyüz liraya tahmin edip taraf-ı Şâhâne'den de atıyye olarak üç yüz lira verdiklerinden hem zarar edilmiş hem ihsan almış ve bundan başka köşkün arazisi elli bin arşın olduğu tapu senedatında musarrah iken değirmen yeri nâmiyla onun biraz ötesinde bulunan yetmiş seksen bin arşımlık arazimiz de satılan köşke ait olduğu iddia edilerek ve bermûdat gasbolunmuş ve zebunların tüvanalar tarafından ezilmesi demek olan bu mağduriyet-i müzmine senelerden beri devam etmekte bulunmuştu.”²⁶

Hâmid'in hatıratında bu ikinci köşkü “virane-i maderî”²⁷ olarak hatırlaması, köşkün büyük validesi Hasenetullah Hanım tarafından Mûnteha Hanım'a verilmiş olması ve Mûnteha Hanım'ın bütün hayatına tanıklık etmesinden dolayıdır.

Mektuplarında, aile içinde nerede oturulacağı konusunda çıkan ihtilâl üzerine fikrini belirtir. Genellikle tercihini Boğaziçi ve Çamlıca'dan yana yapar:

“Büyük hemşirem İstanbul'u sever, beyler ise Boğaziçi'ni severler. Artık nakil için i-kisinin ortasını bulmalıdırlar. Bendenizin fikrim sorulursa Çamlıca ve Boğaziçi gibi yerler varken İstanbul'a adım atmak bile câiz değildir.”²⁸

Sami Paşazâde Sezaî'ye yazdığı bir mektubunda, Çamlıca'da dinledikleri bülbülün kendi üzerinde bıraktığı etkiyi tahlil eder. Çamlıca gecelerini tek kişilik bir orkestra gibi musikiye boğan, Şark tabiatının eşsiz sanatkârı ve şairâne ilhamla-

²⁵ a.e., s. 233.

²⁶ a.e., s. 233.

²⁷ a.e., s. 234.

²⁸ *Abdülhak Hâmid'in Mektupları*, Cilt 2, Haz: İnci Enginün, Dergâh Yay., İstanbul 1995, s. 586.

rı harekete geçiren o bülbülü İtalyan sanatçısı Adelina Patti'ye benzetir. Hâmid *Kulbe-i İştîyak* şiirinde tabiatın insanı şairâne hislere sürüklediğini ve şair yaptığını söylemişti. Bu mektubunda da Çamlıca tabiatı içinde -yine bu tabiatın bir parçası olan- bülbülün, kendilerini nasıl şairâne hislere sürüklediğini anlatmıştır. Ayrıca bülbülü “hânende-i kudret”, “vatandaş”, “birader-i his”, “beraber-i âh ü zâr” olarak görür. Bu mektupta en çok dikkati çeken bir diğer nokta, onun Çamlıca'yı “efkâr-ı şairânemizin mâderi” şeklinde vasıflandırmasıdır. Bülbülün sesinde, gönlündeki sevdanın bir aksini bulur:

“(…)Mektubundaki sözlerle Çamlıca'ya olan sevdama uyandırdın. Bilmem ki sen Çamlıca'nın ulviyet-i cismaniyesi misin, yoksa Çamlıca senin hatıra-i ulviye-i mücessemen midir?

Çamlıca'da bülbül dinlediğimizi ben nasıl unuturum?...

O bizim tabiat tiyatromuzun Adelina Patti'siydi. Bu kadın, pek çok şairleri âşık ettiyse, o kuşçağız da pek çok müstaid-i muhabbeti şair eylemiştir. Ben eminim ki, biz Çamlıca safasını ne yeni dünyada sürebiliriz, ne eski âlemde; ne Amerika ormanlarında buluruz, ne İtalya müzelerinde. Çünkü o mübarek yer vatanımızdır. Dediğin küçücük hânende-i kudretten aldığımız hiss-i ulvîyi ise ne Nelson telkin edebilir, ne Albany; ne de Paris'in Grand Opera'sı ihzar eder, ne Viyana'nın asker muzikası. Çünkü o âciz mahlûk bizim vatandaşımızdır.

Çamlıca yalnız vatanımız değil, efkâr-ı şairanemizin de mâderidir. Bülbül yavrusu yalnız vatandaşımız değil, hem de birader-i hissimiz, beraber-i âh ü zârımızdır.

Hattâ bazı kerre ben onu kendi zâde-i tab'imıza benzetirdim. Gönlümdeki sevda aksettiği zalam içinde feryad ediyor gibi gelirdi.”²⁹

Mektubun devamında Hâmid, edebî feyzini tabiatın aldığı belirtir ve kendisini şairâne hislere sürükleyen tabiatın manzaralarını hatırlar. Tabiatın kendisi de şairdir ve onun eserleri şairlerin ürettiklerinde görülür. Samipaşazâde Sezaî'nin “şeb-i afterdâr” şeklinde andığı bol yıldızlı Çamlıca gecelerinin Hâmid'in sanat hayatında önemli bir yeri vardır:

“Ya, umumen kuşların saye-i şafakta icra ettikleri o hüsn-i sada çağlayanının letafetini, o zâde-i medeniyet dediğimiz araba gürültüleri, velvele-i terakki bildiğimiz para çınkırtıları bize nasıl unutturabilir? Şüphe yoktur ki, bizim gibiler füyûzat-ı edebiyeyi bedâyi-i tabiatın iktibas ederler. Efrad-ı beşer istidadlarına göre hep inkılâbât-ı tabiatın mülhem olur. Şuarâ, baharın yetiştirdiği mahlûkattandır. Her telif-i latif bir mevki-i tabiînin tasvir-i manevîsi, her müellif bir mesire-i kudretin mahlûk-ı bedâyi'idir, her cuybar bir hiss-i müteheyyc, her ağaç bir fikr-i sakin, her sehab bir hayal-i ulvidir. Tabiat, o ne fevkalâde şairdir ki, bütün âsârı da şuarâdan zuhur eder! O ne büyük Hâlik'dır ki, mahlûkatı da iktidar-ı halk ile mütehallik!. Ey temâşâ-yı kevâkible ihya ettiğimiz geceler! Neredesiniz?

O ziya-yı şafağa doğru uçtuğunu söylediğin kuşlar, ki seyyar bir şükûfe-zâra benzer, gönlümüzde olan hissiyat-ı ilâhiyeyi hâmil olup gittikleri için dergâh-ı sermediyete gönderilmiş sâyilerimiz addolunsa değmez mi? Ey tulu'-ı daimî ki bir inkılâb-ı mütenavibsin, ey gurub ki ana bir cihan-ı mütezilil desem veya bu âlem için seni bir nümune-i sukut addet-

²⁹ Abdülhak Hâmid'in Mektupları , Cilt 1, Haz:İnci Enginün, Dergâh Yay., İstanbul 1995, s. 202.

sem becâdır, ey mahtab ki bezm-i ilâhînin sâye-i müstatili senin kadar dil-rübâdır, ey temâşâ-yı kevâkible ihyâ ettiğim geceler, ey ma'mure-i tabiat nerdesiniz? Nerdesiniz?

Yıldızları eyledim temâşâ,
Eş'ar ki Hâlık etmiş inşâ,
Saatlerce kıraat ettim,
Şekten kesb-i beraat ettim!
Yok hiçbirisinde ol fazilet:
Vehindeki cilve-i hakikat!...

Galiba Çamlıca'dan gelen bir rüzgâr Sezayî'nin yâd-ı tahassürüyle beraber mevsim-i baharı da getirerek bu eski ilâheler harabesi bir gülistandan misal oldu...³⁰

Uzun bir poem olan *Garam* adlı eserinde mekân Çamlıca'dır. Olaylar Çamlıca'da başlar, gelişir ve sona erer. Prof.Dr.Mehmet Kaplan eserindeki “kafası felsefi fikirlerle dolu”³¹ gencin Hâmid'in kendisi olduğuna işaret eder. Devrine göre ileri felsefi fikirlerle dolu olan ve Hâmid'in ferdî hayatından izler taşıyan bu eserinde, hatıratında gördüğümüz “mezar-ı bî-defîn”le tekrar karşılaşırız. Hâmid'in hatıratında bahsettiği gibi, Çamlıca'daki ilk köşklere hanedan ailesine satılır. Fakat zamanla bu köşkün bahçesinin genişletilmesi meselesi ortaya çıkar. Bunun üzerine Hâmid'in dedesi Abdülhak Molla “orada bir velînin medfun” olduğunu söyleyerek bu işe engel olmuştur. Süleyman Nazif, bunu eserin önsözünde sözkonusu eder:

“Sultan Abdülmecid bu yeri satın aldıktan sonra padişaha fazla hizmetkârlık ve gayretkeşlik etmek isteyen saray adamları hududunu başkalarının zararına tevsi' etmek isterler. Abdülhak Molla bu tecavüzün önüne geçmek için orada bir kabir inşa ve bunu bir velîye nisbet etmekte muztar kalmıştır. İşte *Garam*'ın:

Şehrimizde Çamlıca en hoş tepe;
Gezdiğim yer onda en son mertebe.
Kim onun da dahilinde üç çıkar,
Bir de bir bâb-ı adem, yani mezar!..
İstemem gerçi girişmek faslına,
Kimseden yok bir rivayet aslına;
Kimse medfün olmamış bir makbere...
“Makber olmaktır mukadder her yere!...”
Âlemin en dilrübâ bir mevzii,

³⁰ a.e., s. 203.

³¹ Prof.Dr.Mehmet Kaplan, "*Garam'daki İçtimâî ve Felsefî Fikirler*", Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar I, Dergâh Yay., İstanbul 1976, s. 303.

Bir mezâr-ı bî-defnin mevki’i!..
 Bir veli-i bî-vücûda hâbgâh,
 Ben de eylerdim ziyaret gâh gâh.”³²

*Istanbul Duşman İstilâsı Altında İken:Çamlıca’da*³³ şiirinde işgal döneminde Çamlıca'nın panoramasını çizer. Bu şiirde ve aynı konudaki diğer şiirlerinde Hâmid özellikle tabiat unsurlarından yararlanır. İşgalin manevî havası, Çamlıca tabiatına sinmiş ve mazinin güzelliklerini birer hatıra haline getirmiştir. Çamlıca mehtabı artık küskündür ve yere ışıklar değil, matem dökmetedir. Bu çehre ona “âlâm-ı vatandan” gelmektedir. Eskiden her tarafı bir “sâha-i nilî” haline getiren ay, artık etrafı zulmete boğmaktadır. Mazidense bir “nevha-ı vaveyl” gelmektedir. Şiirin genelinde, yoğun bir mazi hasreti vardır:

Hey Çamlıca mehtâbı, ne olmuş sana öyle?..
 Küskün duruyorsun.
 Birşey kuruyorsun.
 Seyrinle ıyân et bana, ilhâm ile söyle:
 Aksetmede âlâm-ı vatandan mı bu hâlet?..
 Anlat; bu tahavvül neye etmekte delâlet.
 Vaktiyle ederken bu havâliyi zılâlin
 Bir sâha-i nilî,
 Ey neyyir-i leylî,
 Mâtem döküyor arza bugün bedr ü hilâlin.
 Bir şeb ki, zîrinde kûsûfun,
 Seyrângehi olmakta tuyûfun.
 Mâziden esip gelmede bir nevha-ı vaveyl...
 Bir âh-ı müebbed.
 Hangi güneşin mâtemidir zulmetin ey leyl,
 Ey şî’r-i muakkad
 Yıldızlar olur bence meâlin gibi nâyâb
 Âtîde görünmezse o mâzideki mehtâb.
 Olmazdı sabahın da yarın gülmeğe meyli
 Pîşinde bu dîdâr-ı mahûfun.
 Kartallara baktım düşüyorlar yere bitâb;
 Oldum sanıyordum melekü’l-mevt ile hem-hâb.

³² *Garam*, Halk Kütüphanesi, İstanbul 1923, s. 7.

³³ *Butun Şiirleri 3 Hep yahut hiç*, s. 256.

*Mütareke Senelerinde Çamlıca'da*³⁴ şiiri, yukardaki şiirin havasındadır. Hâmid mazi-hal tezadına dayanarak Çamlıca'yı anlatır. Çamlıca'yı "ruhanî dağlar", işgal kuvvetlerini ise "canavarlar" şeklinde vasıflandırır. Eskiden "behâimden" eser yokken, şimdi canavarlardan geçilmemektedir. "Sulh ve sükûnun ocakları sönmüş", yerini haramîlerin yatakları almıştır:

Bizim bu ruhânî dağlarımızda
 Melekler olmalı değil mi sâkin?
 Kurt yok, ayı yok, arslan, kaplan yoktur;
 Behâimden ma'dûd tek bir can yoktur;
 Canavarlardan geçilmiyor lâkin,
 Bizim bu rûhânî dağlarımızda!

Hâmid şiirin bütününde maziye ait güzelliklerin kaybolduğunu söyler. Bunlar arasında en çok, Çamlıca'nın manevî havasını yapan şeylerin kayboluşu onu üzüntüye sevkeder. Ölülerle sağlar arasındaki irtibat kaybolmuş, bağlarda ve bahçelerdeki "renk ve rayiha" yokolmuş, herşey bir öksüz tavrı takınmıştır. Mehtap, tulû, gurub, yıldızlar hepsi gitmiş, etraf bir mahşer manzarası halini almıştır. Hâmid şiirin sonunda bir İngiliz'den bütün bunların sebebini sorar. Onlar Çanak-kale ve Kutulamare'nin intikamını almaktadırlar:

Bizim bu rûhânî dağlarımızda,
 Gezerken sormuştum bir İngiliz'den:
 "Ne istiyorsunuz, demiştim, bizden?"
 Sormuştum bunu hangi bir dilsizden!
 Cevap vermiş olsa o seng-i mezâr
 Diyeycektim ben:-Müskit istifsâr-
 "Çanak-kale'den mi bu bir ahz-ı sâr?
 Buldunuz mu yoksa siz bu çâreyi,
 Unutmak için Kutulamâre'yi?
 Türk aldı sizden on üç bin esîr!
 Ona bu tahakküm eder mi tesir?
 Urduk biz sizi karadan, denizden!
 "Ne geziyorsunuz?" Sorarım sizden,
 "Bizim bu rûhânî dağlarımızda?"

34 a.e., s. 260.

*Mutâreke Senelerinde*³⁵ isimli şiirinde yine mazi-hal tezdadı vardır. İşgalin bütün ağırlığı Çamlıca'ya da sinmiştir. Hâmid'in hayatında Çamlıca, bir “diyar-ı maderi” şeklinde yer almıştı. Bu şiirinde de Çamlıca'yı “vatanın maderi” olarak görür. Çamlıca'yı o kadar müstesna bulur ki, bu yerin bir “hâlık-ı diğeri” olduğunu düşünür. İşgal kuvvetlerini “bahr-ı muhit ejderi” şeklinde vasıflandıran Hâmid, şiirin sonunda bir güven duygusuna yükselir ve Türk askerinin birgün bütün bunlara son vereceğini düşünür:

Fitrattaki şi'rin denilir menba'ıdır o;
 Hattâ vatanın onda biraz mâderi vardır.
 Zihüsn buranın toprağı feryâda müheyyâ,
 Bir hâlet-i pür-rikkat-i hüzn-âveri vardır.
 Ufkundaki şâhâne cibâlin, görüyorsun,
 Mehtâb u şafaktan yine tâc-ı seri vardır.
 Bir gün uçacaktı gibi sathında bu arzin,
 Rûh-ı ebedînin ise bâl ü peri vardır.
 Bazan sanırım ben bu yerin kendine mahsus
 Bir hâlıkı, bir hâlika-i diğeri vardır.
 Bilmem ki nasıl çıkmış?.. Onun bir tepesinde,
 Kan dökmede bir bahr-ı muhit ejderi vardır.
 Ancak onu bir gün yakacak sâikalarla,
 Eflâkte toplanmada Türk askeri vardır.

*Çamlıca'da Mûtekif İken*³⁶ şiirinde işgal kuvvetlerinin zulümleri devam etmektedir. Ecdad mezarları düşmana bir merkez olmuştur:

Yârab!... Bu kadar vahşeti görmüş mü bu dağlar?..
 Eyvâh!.. Bu dağlar ki ezelden beri vardır:

Merkadleri ecdâdımızın merkez-i a'dâ!..
 Bir hâile, denmez ki bunun bedteri vardır

Hâmid eski günlere döner ve küçük çağrışımlarla Çamlıca'nın manevî havasının kendisinde uyandırdıklarını tekrarlar. Bülbul gitmiş, meydan kartalla baykuşa kalmıştır. İshakın sesi, bir ormanın can çekişmesine benzemektedir. Sanki bu perişanlığı görmek istemezmiş gibi, bülbul nağmesini alarak buradan uzaklaşmıştır.

Baykuşları kartallar eder göklere davet:
 Gûyâ onu yıkmak heves-i muzmeri vardır.

35 a.e., s. 263.

36 a.e., s. 264.

Bir meşcerenin zannolunur hâlet-i nez'î;
Ishak denilen nâle ki bâl ü peri vardır.

Bülbülden eser yok; hele ben sormadım amma,
“Çoktan o firâr etti” diyorlar, yeri vardır.

Onlar da bilirler bu perişanlığın, eyvah!..
Tel'ine sezâ bir sebab-i âharı vardır:

Şiirin sonunda Hâmid, bütün bunlara sebep olan Garp medeniyetinin sönmesini ister. Gerçi onun altını ve süsü vardır ama, Şark'ın da bunlara karşılık, “rûz-ı mücâzâtı ve mahşeri” vardır:

Garbî medeniyet! Ki gurûb olmağa lâyık;
Hâlince onun gerçi zer ü ziveri vardır.

Şarkın bu uzun leyl-i münâcâtının elbet,
Bir rûz-ı mücâzâtı ve bir mahşeri vardır.

SAMİPAŞAZÂDE SEZÂİ

Samipaşazâde Sezaî'nin hem hayatında, hem de hikâye, mektup, hatıra türündeki eserlerinde Çamlıca önemli bir yere sahiptir. Abdülhak Hâmid Tarhan, Sezaî'nin babası Sami Paşa'nın Çamlıca'daki “bir asr-ı muhteşemin mürûr ettiği” köşkünün nasıl bir ilim ve irfan yuvası olduğunu belirtmişti. Samipaşazâde Sezaî için Çamlıca, bizzat yaşanılan bir mekândır. İncelediğimiz bazı eserlerinde bulunan, Çamlıca'yla ilgili zengin ve geniş tasvirler, çocukluğundan beri yaşadığı bu mekânın yazar üzerinde bıraktığı derin tesirleri göstermektedir. Onun Çamlıca'yla ilgili bazı hatıralarını hikâye haline getirdiğini görüyoruz. Yine hatıralarından ilk “girye-i teessürünü” Çamlıca'da yaşadığını öğreniyoruz. Ayrıca Çamlıca, Hâmid'le ilk tanışmalarına mekân teşkil ettiği için, Samipaşazâde Sezaî'nin gönlünde özel bir yere sahiptir.

*İki Yüz Elli Kuruşa Bir Asır*³⁷ isimli hikâyesinde, yazarın Çamlıca'da çok sevdiği bir hıyaban vardır. İçinde türlü ağaçların bulunduğu “Çamlıca çayırılığının nihayetinden başlayarak Bektaşî tekkesine kadar imtidad”(14) eden bu hıyabanı yazar bir “hıyaban-ı letâfet” şeklinde tanımlar:

“Ziyet-saz-ı cihan olan bahar-ı ruh-perver, her yerden ziyade Çamlıca tepesinin eteklerini mâlamâl-i ezhar eder. Çamlıca ise lâkaydane ve âşıkane surette bıraktığı uzun etekleriyle o mevsimde her tarafa rayihalar, çiçekler saçar. Bu etek dolusu çiçekler, Çamlıca'nın o mevki-i semâ-karibinin zemine hediye-i bahariyesidir.

³⁷ Samipaşazâde Sezaî, *Samipaşazâde Sezaî'nin Hikâye-Hâtıra-Mektup ve Edebî Makaleleri*, Haz:Zeynep Kerman, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1981, s. 13-16.

Ev! Dest-i sanatkârî-i tabiatın güller, erguvanlar, lâleler, yasemenlerle nakşettiği bu yeşil dâmen-i lefâfeti şükr-güzârâne ve bedayi-perestâne surette takbil eden bu hıyaban-ı taraveti, bu ormancığı tanıyacağınızda şüphem var.”³⁸

Bu hıyabanda oturduğu, ağaçların dallarının arasından sızan güneş ışığını izlediği zamanlar olmuştur. Londra'da bulunduğu zamanlarda “o nurânî Çamlıca'yı, o yeşil hıyaban”ı(16) düşünür. Uzun bir ayrılıktan sonra Çamlıca'ya döner ve Çamlıca ormanlarında gezerken her adımda bir balta sesi duyar. Bu balta sesleri arasında dolaşırken görür ki çok sevdiği “O güzel hıyaban, her türlü hüzn ü ele miyle bir beyaban olmuş.”(16) Bu yazarı büyük üzüntüye sevkeder. Daha da acı olanı, yetişmesi bir asır süren bu ağaçların, iki yüz elli kuruşa Üsküdar oduncularına satılmış olmasıdır.

Yazar bu hikâyede, Çamlıca'dan panoramik olarak görünen İstanbul manzalarını da tasvir eder. Boğaziçi, İstanbul ve Marmara bütün güzelliği ve manzarasının bütün çeşitliliği ile Çamlıca'nın ayakları altındadır. Yazar Boğaziçi'ni Çamlıca'nın “yılankavî bir nehri”, Marmara'yı ise “gölü” olarak görür. Bu tasvir ve diğer eserlerinde göreceğimiz tasvirler, Çamlıca manzaralarının yazarın ruhuna nasıl işlediğini göstermektedir. Ancak yaşanan ve her güzelliği tadılan bir mekân böyle tasvir edilebilir:

“Gerçek! İnsan Çamlıca tepesinin o eteklerinde etrafa ihale-i nazar ettiği zaman Boğaziçi'nin iki taraftaki yeşil sevhilini dolaşarak cereyan edip giden suları, en sevdalı halecanlardan, en gizli telâkilerden, en sâkit rüzgârlardan, en rakik bulutlardan, en haff renklerden, en büyük âlemlere kadar semada bulunan bil-cümle bedâyi-i kâinatı irae eder.

Hafif bir mehtablı gecede âfâk-ı lâciverdide yüzen şeffaf beyaz bulutlar gibi Büyükdere önlerinde görünerek birbirini takip ile suların mâiliği içinde sessiz sadasız takarrüb eden yelkenler, biraz yükseldikçe havaya kalbolan beyaz istimleriyile yolcu vapurları Boğaz'ın ortasından aşağıya doğru akar, arkalarında yine beyaz izler bırakarak geçen Şirket vapurları iki taraf sevhiline yanaşıp yine ayrılır, kayıklar mevzun endam-i dîrbûbalarıyle âşikane surette cereyan edip gider. Hep bu harekât bir sükûn ve sükûnet içinde vuku bulur. Yalnız ara-sıra esen rüzgâr bir kalb-i rakikten gûzar eden bir hiss-i müessir gibi bütün bu temâşâya bir ihtizaz ve heyecan verir. İşte bu Boğaziçi Çamlıca'nın yılankavî yapılmış bir nehridir.

Semadan dökülen şua ise karşı taraftaki Marmara'nın yarısından büyük bir kısmını ihata ederek nazar, ziyânın çuşişini, sath-ı deryada dalgalanmasını temâşâ eder. Vakitler gûzar edip de güneş gurub etmeğe başlayınca, Marmara'da ufuklardan sevhile kadar penbe yollar hâsıl olur. Ta karşı taraftaki ufuklarda gurub eden güneşin hizasına gelen gemiler al atlardan yelkenler açmış gibi görünür. İşte bu Marmara Çamlıca'nın bir lac'ıdır. Bu penbeliği hâvi olan bulutları semaya doğru sevkeden hafif bir rüzgâr, bahsettiğim ormancığa dahil olarak, bütün bir âlem-i zî-bal-i nağmesâzın, bin heva ve vezindeki ahenklerini bulunduğu yere semadan geliyor gibi döker.”³⁹

38 a.e., s. 13.

39 a.e., s. 13.

*Bedia Hanım*⁴⁰ hikâyesinde Bedia Hanım, annesinin ölümünden sonra babası, İngiliz mürebbiyesi, dadısı ve halayığıyla Çamlıca'daki köşklerinde ömür sürmektedir. Babası altmış yaşından sonra bir çocuğa sahip olabildiği için Bedia'yı çok sever. İçli, hassas ve hasta olmaya çok müsait bir kız olan Bedia için çok üzülür ve onun şahsiyetinin bu yönlerini tamire çalışır. Onyediy yaşına giren Bedia Hanım Çamlıca çayırlarında dolaşırken Lütfi Bey'le karşılaşır ve ona âşık olur. Fakir bir aileye mensup olan Lütfi ile Bedia evlenirler. Fakat Lütfi Bey, Bedia'dan farklı bir mizaca sahiptir. Onun Bedia'nın ince ve hassas ruhunu anlamasına imkân yoktur. Gezmekten, eğlenmekten, çalgılı kahvelerde öğrendiği şarkıları yüksek sesle söylemekten hoşlanır. "En müessir hikâyeleri eğlenerek dinler, faciaları gülererek söylerdi. Hele hayat-ı maneviyeden büsbütün mahrum idi."(46) Öyle ki Bedia Lütfi Bey'in kalbinin olup olmadığı konusunda tereddüt eder. Lütfi Bey zamanla eğlence yerlerinde gün geçirmeye, eve gelmemeye başlar. Eşini aldatmaktan çekinmediği gibi, buna delil olabilecek şeyleri gizleme gereği de duymaz.

Hikâyenin sonunda Bedia evde can çekişirken, Lütfi Bey bir gazinoda pudra ve boya kokuları arasında Madam Ango şarkısını dinler. Dadısı bütün çabalarına rağmen, Bedia'nın yüzünde o eski tebessümün canlanmasını sağlayamaz.

*O Büyük Siyah Gözler*⁴¹ hikâyesinde Bulgurlu'nun tenbel çobanı anlatılır. Çoban, Çamlıca çayırlarında sürü otlatırken kaval çalar, sürüyü ihmal eder. Birgün yine böyle kaval çalarken genç bir kız ve mürebbiyesini görür. Kız çobanın çaldığı kavalı çok beğenir ve devam etmesini ister. Kaval bitince, genç kız ve mürebbiyesi giderler. Fakat çobanın gönlünde "o büyük siyah gözler"ın sahibine karşı beslediği aşk kalır. Aradan yirmi sene geçer, çoban hâlâ Çamlıca çayırlarında dolaşır ve o büyük siyah gözlerin sahibini arar.

*Bir Yaz Gecesi*⁴² hikâyesinde Osman Paşa ve ailesi Çamlıca'da bir köşkte oturmaktadırlar. Osman Paşa'nın oğlu Nail, komşu köşkün kızı İkbâl ile nişanlanır. Nişandan sonra, Nail'in eğitim için Avrupa'ya gitmesi meselesi ortaya çıkar. Fakat İkbâl nişanlısının eğitim yerine kendisini seçmesini bekler. Sonunda Nail'in gidişine razı olur ve Nail İsviçre'ye gider. İkbâl ise zamanla içe kapanır ve münzevi bir hayat sürmeye başlar. Aradan iki sene geçer. Birgün Nail'den bir mektup gelir, fakat İkbâl:

"-Beni iki sene terketti. İnsan ya nişanlı, ya mektep çocuğudur."(216) diyerek mektuba ilgi göstermez. Annesi ise bundan genç kızları böyle düşünmeye sevkeden kitapları sorumlu tutar.

*Bir Serseri Haya*⁴³ Paris'teki bir hatıranın nakledilişidir. Yazar bunu Şûra-yı Ümmet gazetesinde yayınlamak üzere yazmış, fakat yazı yayınlanamamıştır. Tozlu bir çekmeceyi karıştırırken bu yazıyı bulur ve o günlere döner. Val-andre'de bir

40 a.e., s. 39-47.

41 a.e., s. 94-100.

42 a.e., s. 198-216.

43 a.e., s. 248-252.

otele giden yazar, odasında yatağının başında “Bir Genç Türk Ölürken” isimli tabloyu görür. Bu tablo ona Çamlıca’yı hatırlatır. Menfayı, gurbette geçen günleri, Meşrutiyet ilân edilmeden yurda dönmek konusunda birbirlerine verdikleri sözü, ailesini, vatani, mahrum oldukları şeyleri düşünür, İstanbul’u hatırlar. Çamlıca’nın manzarasını yapan meşe ve servi gönlünde vatan sevgisini uyandırır, onu Şark’a davet eder:

“Ne görüyordum? Yine müntehâ-yı Şark’ta, yırtılmış bir bulutun arasında Çamlıca’yı!... Çamlıca’da bir meşcere ki, içindeki kuşların sürûd ve nagamâtı ummanı gûzar ile ruhuma dökülüyordu. Ağaçlar, ziya, kuşlar, hepsi bahtiyarîden bahtiyar; şâdîden şâdân! Beni tanıdılar. Çılgın bir heyecan içinde kaynaşan kuşlar bana:”Sen orada ne yapıyorsun?” diyorlardı. “Gel, gel, Şark’a gel! Geçen gün güneş bâlâ-yı sermediyetten seni sordu. O ben-siz yapamaz. Şimdi hangi küreye, hangi iklîme irtihal ve intikal etti. Yarın kürelere, iklimlere baktığım zaman o zerreyi belki görürüm.” diyordu. Tekrar ediyorlardı:”Gel, gel Şark’a gel!” Kuşların nurdan bir hava içinde yapılan aheng-i nagamâtı, kalbimi Şark’a rabteden güneşin hıyat-ı zerrînini tehziz ederken, bir iki asrın bütün havadis ve rûzgârını metanet-i nefisine emniyeti ile geçirmiş meşe:”Sen onlara bakma! O sema-zâdelere, o hevaîlere, heva ve sevdadan, aşk ve semadan başka birşey bilmezler. Bak hepsinin gagaralarında birer damla güneş var. Sabahtan beri içiyorlar. O mestiyân-ı âfîtab-nûşan şimdi ne dediklerini bilmiyorlar. Bir de sen bilmiyor musun? Burada bahar var! Galiba yanılıyorum, cihana gelen bu harikadan sizler nasibe-dâr-ı hayat değilsiniz. Halbuki o bizim sâni-i sânimizdir. Bak iki yüz yaşına yakın iken o rebî-i hâlik beni bir gonca kadar taze, bir fidan kadar civan yaptı. Her sene en küçük fidan ile en sal-dide servler, çınarlar hep bir yaşta. Fakat her bahar, sizi daha ihtiyar ve tedric ile cisminizi ruhunuza mezar eder. Siz bahara niçin bu kadar dildâdesiniz bilmem; galiba arzın ferş-i mevtinden, kıyam-ı kıyamet-nümâsında feveran-ı hayatı iade-i şebabı görmek sizlere biraz ümit ve teselli veriyor.

Bî-bahtlar, biçareler! Yıldızlara âşık toprak kurtları!..” Bu esnada mevzun endam-ı hazini, kainata karşı ebedî libas-ı matemîyle şarklı olan selvi “serv” ağacı bana hitaba şîtab ederek:”Meşe sözleriyle sizi rencide etti. O kaba, o dil-şikendir. Bir ruh-ı nazik ü hassasa hitabı bilmez. Fakat siz onları mazur görün. Yeniden yaratılmakta olduklarından neşve-i tekvin ü hilkatle hepsi mesttirler. Sözlerini dinleyerek buraya gelin. Vatanınızı düşünün, vatani unutmayın, yârân-ı vatanınızı unutmamak mecburiyetindedesiniz. Onlardan en sevdiğiniz iki aydan beri siyah ve âsûde gölgemin altında dağdağa-i hayattan âzâde olarak hâbidedir. Bak ağlamağa başladınız. Gözyaşlarının buhranı dalgalar gibi birbirini takip ettikçe vücudunuz sarsılarak bütün mevcudiyetiniz ağılıyor. Bu zaaf, vatan için, o aşkı hep iptilâ ve sevdanın mâ-fevkinde duran vatan için muzırdır.”⁴⁴

Abdülhak Hâmid Tarhan Samipaşazâde Sezaî’ye Çamlıca’da dinledikleri bülbülün bahsedene bir mektup yazmıştı. Sezaî cevabî mektubunda, o günlere döner ve bülbülün sesinin kendi üzerinde yaptığı etkiden bahseder. Londra ve Paris operalarındaki musikinin bile kendilerine bu kuşun nağmelerini unutturamayacağını söyler. Notası “yıldızlar”dan ibaret olan bülbül yavrusunun sesini de “ulûhiyete karşı feryat eden bir ruha” benzetir. Bol yıldızlı Çamlıca gecelerini sesiyle dolduran bu kuşun sesini, Sezaî de unutmamıştır:

“Kardeşim efendim Hâmid'im,

30 Nisan sene 98 tarihli mufassal mektubunu aldım. Bir ruhun bir ruhu okşayışı, bir vicdanın bir vicdana teselli verışı meğer ne kadar ilâhî imiş! Mektubun hissiyat-ı âliyeyi uyandırmakta kâinat-ı hüsnün sabah-ı rûz-ı ebedîsi olmak için yaratılmış iki güzel mâi göze rekabet ediyordu.

Çamlıca'da bülbül yavrusu dinlediğimizi unutmamışsın. Ben de o kadar unutmadım ki, şimdi dinleyecek olsam, kalbimde belki aks-i sadasını iştirim. Londra'nın, Paris'in operalarındaki musikiler o kuşçağızı bize unutturmayacağında şüphe yok. O bülbül yavrusu dediğimiz mahlûk-ı semavî, kim bilir, kimin ulûhiyete karşı müştakâne feryad eder ruhudu! Kim bilir, o mehtaplı gecede, bir kalb içinde muhabbet gibi, gizlendiği çalının içinde, bizimle hasbıhal ediyor ve bize birçok şeyler anlatmak istiyordu. Galiba nagamat-ı semaviyesinin “nota”sı yıldızlardı ki, o küçücük gözlerini semaya dikmişti. O cihan-ı leta-fet ve sükûnet, niçin bir zerre kadar olan mahlûku o derecelerde bî-sabr ü ârâm etmişti? Acaba o kuş geçen asırların birinde birbirine mütehasir iki gencin, o mevki-i âşıkaneye aksetmiş yâd-ı hazin-i muhabbetleri miydi?

Mektubunda tasvir ettiğin veya lisan verdiğin o temâşâ-yı ruh-efzâyı ilâhî kaç günler fikrimin meşguliyet-i meftûnâne ve kalbimin heyecan-ı ibadetskâranesine sebep oldu!...”⁴⁵

Aynı mektupta Londra'da Barnet adlı bir köye gittiğini ve Barnet'nin “sükûn ve sükûnet âlemi”nin ve “hazin sabahları, garip akşamları”⁴⁶nın kendisine vatanı ve Çamlıca'yı düşündürdüğünü yazar:

*Edib-i Rikkat-âver Mustafa Reşid Beyefendi'ye*⁴⁷ adlı yazısında, Mustafa Reşit Bey'in *Gozyaşları* adlı eseri hakkındaki düşüncelerini belirtir. Bu eser Sezaî'ye çocukluk yıllarında Çamlıca'da yaşadığı ilk “girye-i teessürü”nü hatırlatır:

“İlk hatırladığınız girye-i teessürünüzü şairâne tasvir etmişsiniz. Fakat bu tasvirinizle sevdama dokundunuz. Hiç unutmam. Daha altı yedi yaşında iken bir bahar gecesinde Çamlıca'da idim.

Gökyüzünün sükûnet-i kâmile içinde bulunduğu ve yıldızların ziyasıyla münevver olan ufuklar gayet gizli olarak kalbe vaadler ettiği bir şeb-i ahterdarda, o temâşâ-yı azamet-nüma, bir küçük mahlûka bilmem ne yolda ilham-ı mânâ eylemişti ki, gözümde bir damla yaş, vücudumda hafif bir titremek hissetmiştim. Hemen koşarak etfalın penah-ı münferidi olan validemin kucağına gittim. Öyle tırer bir halde uzaktan uzağa parlayan yıldızların ruhuma dokunduğunu hissettiğim ziyasıyla ısınarak uyumuşum. O ilk hatırladığım gözyaşı hengâme-i saadet olan sabavetin bir cevheridir ki, yâdigâr olarak kemal-i sadakatle muhafaza ederim.”⁴⁸

*Çamlıca*⁴⁹ adlı denemesinde Çamlıca'yı “sabavet”in sahip olduğu edebî değer olarak kabul eder. Bu edebî değer sayesinde “sabavet”, “şebâbet ve edebiyat”a girer. Sonra Çamlıca'yı çeşitli benzetmelerle tasvir etmeye başlar. Çamlıca yerin göğe en yakın bir burcudur. Cihan içinde müstesna bir inziva köşesidir, Sabahları,

45 a.e., s. 281.

46 a.e., s. 286.

47 a.e., s. 318-320.

48 a.e., s. 319.

49 a.e., s. 172-174.

gurupları, her vakti insanı farklı hislere sürükler. Sezaî bu denemesinde Hâmid'in panteist görüşüne yaklaşır. Abdülhak Hâmid Tarhan, tabiat yoluyla tanrının varlığı fikrine gidilebileceğini eserlerinde işlemiştir. Sezaî de "hâlıkını düşünmek" isteyen bir ruh için, Çamlıca'nın uygun bir yer olduğu fikrini ileri sürer:

"Çamlıca şu âlem-i süflînin semaya en karib bir mahalli veya semanın zemine en yakın bir burçudur denilebilecek kadar ulvîdir.

Çamlıca bir büyük şairin zihni gibi âlem-i bâlâ-yı kudretten nüzul eden füyûzatın her yerden ziyade mehbiti, müştak-ı ulviyet olan hayalâtın her yerden ziyade mahall-i tarassudu, hâlıkını düşünmek nimet-i beka-cûyânesine mütehasir olan bir ruhun arayıp da bulamadığı şu cihanın bir küşe-i inzivâ-yı müstesnasıdır.

Öyle feyyaz sabahları görülür, gönül o sabahların o kadar vakf-ı tesirâtı olur ki insan, bu güneş gurub etmemek üzere tulû ediyor demekte bî-ihhtiyar kalır.

Bazen öyle gurublara tesadüf olunur ki insan, Cenab-ı Hak mâni-i rû'yet-i beşer olan süradikat-ı gaybiyesinden birini kendi dest-i kudretiyle açmış bir başka renkte, bir başka tecellide bir âlem-i diğeri letafet gösteriyor zanneder. Vakta ki zaman-ı gurub hulûl eyler. Güneş ufka doğru takarrüb ettikçe etraftaki bulutlar yükselmeye başlar. O zaman semanın hemen yarısından büyük kısmı âteşin, al bir renge gark olur. Güneş tahavvül ettikçe o renk tebeddül eder. Sema da, her an bir reng-i diğeri tezeyyün eyler.

O münevver, o mülevven bulutlar kâh parça parça açılır. İnsan dünyada ne kadar renk varsa o dakikada hemen hepsini câmi görünen güneş dağılır, zerrâtı semanın içine yayılıp gidiyor kıyas eder. Kâh o bulutlar ufkun üzerinde toplanır. Nurdan bir dağ şekline girer. Meleklerin âşiyanesi mutlak bu cebel-i nûrun şahikasıdır denilmekte tereddüt olunmaz."⁵⁰

Yazar sonra, burada izlediği bir mehtap gecesinin kendisinde uyandırdığı izlenimleri anlatır. Bu eşsiz manzara yazarı bulunduğu yerden alır ve bir sonsuzluk düşüncesine götürür:

"Hiç hatırımdan çıkmaz: Bir bedir gecesinde yalnız başıma Çamlıca tepesine çıkmıştım. Havayı hiç o günkü kadar saf, berrak, sâkit görmemişim. Gökyüzünde bir bulut parçası görünmez; yeryüzünde bir yaprağın kıvılcığı işitilmezdi.

Mâh-ı münir, o sükûnet içinde zuhur etti. Şua'nı Alemdağı, Erenköy, Kızıltoprak, Küçük Çamlıca, Beylerbeyi taraflarındaki ormancılara, ağaç altlarına, su kenarlarına nüfuz etmeye başlar başlamaz gayet amîk bir sükûnetin hükmettiği her cihette birdenbire bir fer-yat uyandırdı. Bülbüller, ishaklar, diğeri kuşlar, uzakta olan derelerden kurbağalar demdemeye başladılar. O zaman İstanbul'un itidal ve letâfetinin en birinci esbâbından olan şimâl rüzgârı vezan olmağa başlayınca heva-yı muhabbetle bî-karar olan gönüller gibi eşcar ve nebâtatı da ihtizaza getirdi.

Heva-yı muattar o kadar hafif ve lâtif idi ki, Hâlık-ı kerimin Çamlıca'ya o gece ihsan ettiği bedayı-i kudreti temâşâ için birçok melekler gözlere görünmeyerek insanın başı ucunda uçuşuyorlar da o rüzgâr onların kanatlarının ihtizazından hâsıl oluyor denilebilirdi. Aşk ve muhabbet âlemlerinin ruh-efzâ-yı ulviyeti olan mâh-ı tâbân; kemal-i sükûn ve sükûnetle derece derece itilâ etmeye başladı. Çamlıca'nın ötesinde berisinde hâsıl olan nuranî izler pertev-i irfan ile münevver âlem-i mânâ yolları gibi ruh-perver idi. Ziya-yı mah ile

⁵⁰ a.e., s. 172.

tetevvüç, libas-ı tabiatla tezeyyül eden ağaçlar, çemenzarlar hayalât ve tasavvurat-ı şevk-engizâne içinde tesadüf olunan mevkiler gibi pür-zib ü fer idi.

Tepelere, kırlara çıkan ince ince yollar hayal-i şairanenin avâlim-i ulviyeye itilâsında kat'ettiği güzergâhlar gibi nazar-rübâ idi. Ziya-yı mah ağaçların üzerlerini o kadar tenvir etmişti ki, bütün eşcar beyaz çiçekler açmış zannedilirdi.

Çamlıca'dan bir büyük bahçenin "lac"ı veya mevaki-i tabiyyeden geçen bir nehir gibi görünen Boğaziçi o kadar ziya içinde cereyan ediyordu ki, bir nuraniyet âlemi paralanmış, ondan dökülen ziyadan bir tufan-ı envar vücuda gelmiş, su yerine nur akıyor gibi görünürdü. Enhar-ı ebediyetten biri mansabını değiştirmiş de Boğaziçi'nin menbâna dökülüyor zannolunurdu. Boğaziçi'nden geçerek Sarayburnu'na güzar edince birdenbire ittisa eden derya-yı nur o kadar saf idi ki, bir vicdan-ı pâk gibi üzerinde ne küçük bir leke, ne hafif bir gölge görünürdü. O kadar saf, o kadar şeffaf idi ki, içine bakılsa kâffe-i esrar-ı mükevvenat onda meşhud olacak bir âyine-i kâinat kıyas edilirdi.

....

Meyyal-i itilâ olan fikrim, bir daha avdet etmemek üzere nâ-mütenahiliğin içinde kaybolup gitmeğe çalışıyordu.”⁵¹

Sonuç olarak, Çamlıca'nın Tanzimat Edebiyatı'nda tuttuğu yeri, şu noktalar-da toplayabiliriz:

1-Bir fikir ve edebiyat merkezi olarak Çamlıca.

2-Şahsî hatıralara karışan ve bu hatıraların önemli bir bölümünü dolduran Çamlıca.

3-Güzel bir tabiat parçası ve tenezzüh mekânı olarak edebî eserlerde yer tutan Çamlıca.

Burada da görüldüğü gibi İstanbul, yüzyıllar boyunca pek çok yönüyle edebiyatımızı besleyen, dolduran ve zenginleştiren bir kaynak olmuştur. Bu bakımdan, İstanbul'un edebiyatımızda tuttuğu yerin çeşitli yönleriyle araştırılması, hem Yahya Kemal'in belirttiği vatan manzaralarıyla karışan edebiyatın çerçevesini çizecek, hem de bizi tarihin, tabiatın, kültürün, sanatın bir terkibi olan Türk İstanbul'un özlemle andığımız mazisine götürerek zengin bir kültür ve tarih şuuru verecektir.

⁵¹ a.e., s 173.